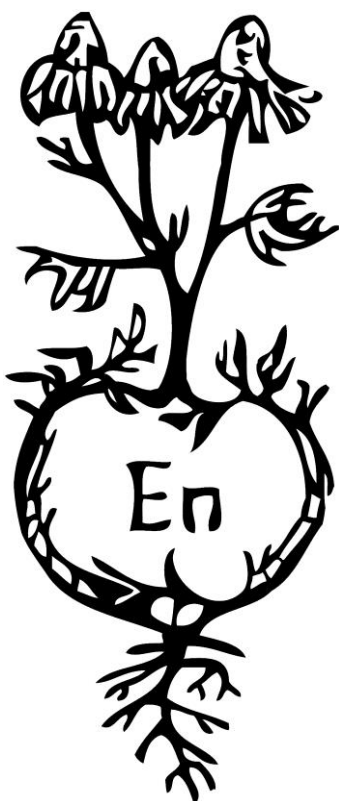

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra environmentálních studií

**Postenvironmentalismus v kontextu vybraných
environmentálních směrů**

Bakalářská práce

Michaela Kašperová

Vedoucí práce: Mgr. Vojtěch Pelikán

Brno 2015

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a všechny použité zdroje jsem uvedla v seznamu literatury.

V Brně, 18. 5. 2015

.....

Michaela Kašperová

Mé díky patří především Mgr. Vojtěchu Pelikánovi za jeho odborné vedení, vstřícnost a trpělivost, kterou se mnou po celou dobu psaní měl. Děkuji také svým rodičům za to, že mě během celého studia nepřestali podporovat v mých snech, a nakonec děkuji svým přátelům a Milému za cenné rady a pomoc ve chvílích, kdy jsem pochybovala. Děkuji!

Anotace

Práce pojednává o postenvironmentalismu – novém trendu v současném environmentálním hnutí, který je reprezentován především Tedem Nordhausem a Michael Shellenbergerem. Krátký úvod je věnovaný současné pozici postenvironmentalismu v environmentálním hnutí a nejčastějším reakcím na něj. Následně jsou na základě analýzy textů definovány základní myšlenky tohoto směru, které jsou poté srovnávány s myšlenkami tří dalších směrů – tržním environmentalismem, přírodním kapitalismem a ekologickou modernizací. Analýza se soustředí na to, jaká řešení ekologické krize autoři navrhnou. Na základě tohoto srovnání se práce snaží zjistit, co má s těmito směry postenvironmentalismus společného a v čem se od nich naopak odlišuje. Diskuze se zamýšlí nad potenciálem postenvironmentalismu úspěšně naplnit jeho vytyčených environmentální cíle.

Klíčová slova: postenvironmentalismus, nový environmentalismus, Ted Nordhaus, Michael Shellenberger, tržní environmentalismus, ekologická modernizace, přírodní kapitalismus, antropocén, ekologická krize

Annotation

This thesis deals with postenvironmentalism – new trend in the current environmental movement represented in the first place by Ted Nordhaus and Michael Shellenberger. Short introduction is devoted to current position of postenvironmentalism in environmental movement and to some most frequent reactions. Then, based on the analysis of text, there are defined the main ideas of postenvironmentalism which are then compared with ideas of another three environmental currents – free market environmentalism, natural capitalism and ecological modernization. The analysis focuses on what solutions of the ecological crisis the author's propose. Based on this comparison the thesis tries to find out what does postenvironmentalism have in common with these currents and what the differences are. Discussion elaborates on the potencial of postenvironmentalism to successfully meet its goals.

Key words: postenvironmentalism, new environmentalism, Ted Nordhaus, Michael Shellenberger, free market environmentalism, ecological modernization, natural capitalism, anthropocene, ecological crises

Obsah

1. Úvod	1
2. Metodologie.....	4
3. Základní pojmy	7
4. Reakce na postenvironmentalismus.....	9
5. Postenvironmentalismus	12
5.1. Politika limitů	12
5.2. Politika možností	15
5.3. Výzkum, technologický rozvoj a role státu	18
5.4. Shrnutí.....	19
6. Tržní environmentalismus	22
6.1. Vládní selhání a tragédie obecní pastviny	23
6.2. Ekonomický růst a vlastnická práva	25
6.3. Shrnutí.....	29
7. Přírodní kapitalismus.....	32
7.1. Jsme špatnými kapitalisty	32
7.2. Buďme dobří kapitalisté	34
7.3. Shrnutí.....	38
8. Ekologická modernizace	40
8.1. Antimodernismus vs. superindustrializace	40
8.2. Ekologická modernizace slabá a silná	42
8.3. Shrnutí.....	44
9. Postenvironmentalismus v kontextu environ. směrů – komparace	46
9.1. Postenvironmentalismus a tržní environmentalismus	46
9.2. Postenvironmentalismus a přírodní kapitalismus	47
9.3. Postenvironmentalismus a ekologická modernizace	49
10. Diskuze	51
11. Závěr.....	55
12. Jmenný rejstřík	57
13. Bibliografie.....	59

Rozsah základního textu práce včetně poznámek, bez anotace, obsahu práce, jmenného rejstříku a bibliografie je 16 517 slov.

1. Úvod

V současnosti se v environmentálním hnutí objevuje neobvyklý trend – rostoucí počet environmentalistů tvrdí, že je potřeba podstatu environmentalismu přehodnotit. Důvodem má být nedostatečný pokrok v řešení klimatické změny. Otevřeně odsuzují požadavky na omezování ekonomického růstu, romantické lpění na minulosti či snahy o změnu spotřebních vzorců společnosti. Místo toho vyzdvihují technologický pokrok lidstva a jeho schopnost spravovat planetu ve velkém měřítku.

Kořeny tohoto trendu je možné najít v roce 2004, kdy dvojice amerických politických expertů, Ted Nordhaus a Michael Shellenberger, publikovala kontroverzní esej s názvem *The Death of Environmentalism* (2004). Autoři v něm tvrdili, že environmentální hnutí je již zastaralé, neefektivní a nedokáže vykročit ze své izolovanosti, protože problémy rámuje jako ryze environmentální a halí je do pesimistické rétoriky krizí, kolapsů a konců. O sedm let později prohlásili ve svém dalším eseji *The Long Death of Environmentalism* (2011b) environmentalismus konečně za mrtvý a zároveň definovali nový směr, kterým by se pozůstatky hnutí měly vydat – tzv. postenvironmentalismus¹.

Přestože se Nordhaus a Shellenberger snaží působit dojmem, že jde o nový přístup k řešení environmentálních problémů, neboť se vůči jiným proudům a tradicím environmentalismu striktně vymezují, nelze si nevšimnout, že to, co nabízejí jako svěží alternativu, se nápadně podobá modernistickým směrům environmentalismu, které se objevily v 80. letech v návaznosti na vydání *Our Common Future* (WCED 1987)². V médiích se dokonce objevilo několik zmínek, které postenvironmentalisty přirovnávaly k neoliberálním ekonomům (Salzman 2008; Kingsnorth 2012). V akademickém prostředí se však tématem podobnosti s jinými proudy dosud nikdo nezabýval, proto jsem se opřela o vlastní rešerši. Ta ukázala, že se postenvironmentalismus podobá ekologické modernizaci, přírodnímu kapitalismu a tržnímu environmentalismu, a to především v důrazu na pokrok, nové technologie a akcep-

¹ V obecném povědomí se však spíše uchytilo pojmenování neoenvironmentalismus či nový environmentalismus (např. Kingsnorth 2012; Pelikán 2015). Více viz kapitola 3 na str. 12).

² Tato zpráva je považována za jeden z milníků ochrany životního prostředí, neboť etablovala termín udržitelný rozvoj a její zjištění se staly široce sdílené. Hlavním závěrem je, že hospodářský růst není překážkou ochrany prostředí a může v mírně změněné podobě pokračovat (WCED 1987).

tování tržní ekonomiky. Příznačné může být následující tvrzení Nordhause a Shellenbergera, že „řešení ekologické krize vyvolané modernitou, technologií a pokrokem bude další modernita, technologie a pokrok“ (2011b). Totožně však hovořili v roce 1992 Arthur P. J. Mol a Gert Spaargaren, hlavní představitelé proudu ekologické modernizace, když tvrdili, že „jedinou možnou cestou z ekologické krize je jít v industrializaci dál“ (1992, s. 336).

Ve světle uvedených příkladů se nabízí otázka, zda lze skutečně považovat slova Nordhause a Shellenbergera o novosti postenvironmentalismu za adekvátní. S čím novým vlastně přichází? Cílem této práce proto je srovnat postenvironmentalismus s vybranými environmentálními směry z hlediska jejich pojmání a řešení environmentálních problémů a odpovědět na otázky: *V čem postenvironmentalismus na tyto směry navazuje? S čím novým oproti nim přichází?* Jak už bylo řečeno, z tohoto úhlu pohledu jej dosud nikdo nestudoval. Nadto je postenvironmentalismus v České republice relativně neznámý fenomén, kterému se dílčím způsobem věnovali jen Hana Librová a Vojtěch Pelikán³. V obecné rovině proto chci postenvironmentalismus hlavně popsat a shrnout jeho přístup. To vše s nadějí, že takový přehled může posloužit následným diskusím i v českém prostředí.

Téma si zaslouží pozornost i pro svou aktuálnost a ohlas. Přestože nejsou známy počty zastánců postenvironmentalismu, jeho klíčové osobnosti pravidelně dostávají prostor v nejvýznamnějších médiích. Nordhause a Shellenbergera například časopis *Time* v roce 2008 označil za „environmentální hrdiny“ (Walsh 2008) a často publikuje jejich autorské články. Oběma se také před lety podařilo v rámci projektu *New Apollo* prosadit v USA investici 150 miliard dolarů do obnovitelné energie a energetické účinnosti. Není proto vyloučené, že jejich vliv může nabývat na významu.

Poslední důvod ke zpracování této práce je prostý – osobní. Ačkoli jsem nikdy s technooptimismem a přesvědčením, že ekonomický růst vyřeší veškeré strádání světa, nesouzněla a stojím spíše za tím, že v současném společensko-ekonomickém

³ V českém jazyce vyšel dosud jeden souhrnný popularizační článek Vojtěcha Pelikána, a to v *Sedmé generaci* pod názvem *Environmentalismus je mrtev – ať žije neo-environmentalismus!* (2015). Na svou publikaci v *Environmental Values* letos čeká ještě článek Librové a Pelikána, kteří mimo jiné zjišťovali, do jaké míry jsou postenvironmentalisté náchylní ke zklamání (Librová a Pelikán 2015).

systemu není pro environmentální problémy řešení, nikdy jsem se ve skutečnosti nezaobírala do hloubky názory těch, kteří tyto postoje zastávají. Vždy jsem je dostávala takřkajíc z druhé ruky. Láká mě proto tuto oblast prozkoumat do hloubky a konfrontovat s ní vlastní pozici. Jsem přesvědčena, že konfrontace s odlišnými názory je jednou z nejlepších cest, jak kriticky rozvíjet vlastní myšlení.

Práce je strukturována následovně. Příští kapitola vysvětlí v práci použité metody a specifikuje literární zdroje jednotlivých směrů, které hodlám zkoumat. V další kapitole definuji pro práci stěžejní pojmy. Poté se zaměřím na diskusi o postenvironmentalismu a okolnosti jeho vzniku. Tato část nemá být ani tak vyčerpávající charakterizací tohoto fenoménu, jako spíše hrubým představením současného dění s důrazem kladeným na aktuální stav poznání a diskuse. Smyslem této kapitoly má být ukotvení postenvironmentalismu do současného dění v environmentálním hnutí. Následující čtyři kapitoly se již věnují samotné analýze čtyř směrů – postenvironmentalismu, tržního environmentalismu, přírodního kapitalismu a ekologické modernizace. Zjištěné charakteristiky směrů srovnává a přehledně shrnuje na ně navazující devátá kapitola. V předposlední části práce se pokusím zjištěné poznatky zhodnotit. Závěrečná kapitola práci shrnuje a odpovídá na otázky položené v úvodu.

2. Metodologie

Cílem práce je představit postenvironmentální přístup k environmentálním problémům a srovnat jej s vybranými environmentálními směry z hlediska pojmání a zamýšleného řešení environmentálních problémů a odpovědět tedy na otázky:

- *Co je to postenvironmentalismus?*
- *V čem postenvironmentalismus navazuje na tržní environmentalismus, přírodní kapitalismus a ekologickou modernizaci?*
- *S čím novým oproti těmto směrům postenvironmentalismus přichází?*

Pro srovnání jsem vybrala tři směry: tržní environmentalismus, přírodní kapitalismus a ekologickou modernizaci. Výběr byl založen jednak na mých vlastních zkušenostech a znalostech, jednak na rešerši, při které mi byla obzvlášť nápomocná přehledová kniha politologa Johna Dryzeka *The Politics of the Earth: Environmental Discourses (2013)*, která představuje a klasifikuje nejznámější environmentální přístupy. Směry byly vybrány, protože reprezentují výrazné směry environmentálního uvažování poslední doby a s postenvironmentalismem sdílejí důraz na pokrok, nové technologie a akceptování tržní ekonomiky.

Protože se tato práce zaměřuje jen na úzký výsek reality a jejím smyslem je hlubší porozumění danému tématu a nenumerná interpretace reality (Disman 2002, s. 285), ubírá se cestou kvalitativního výzkumu. Hlavní použitou metodou je deskripce argumentů a základních myšlenek směrů na základě analýzy primárních i relevantních sekundárních pramenů a jejich následná komparace. Komparativní analýza, která je jádrem této práce, je ve společenských vědách hojně využívaná metoda, která však nemá přesně definovaný postup a obor od oboru se liší. Obecně je však možné říci, že srovnává dva či více jevů, mezi kterými jsou hledány společné a odlišné rysy. Ty jsou rozkládány na dílčí ukazatele za účelem lepšího pochopení dané problematiky. Autoři se dále shodují na tom, že je nezbytné volit takové svébytné celky, které jsou vzájemně srovnatelné (Geissler a Mouralová 2011).

V mém případě jsou srovnávány environmentální směry, respektive argumenty a myšlenky prezentované v textech jejich přívrženců. Texty budu detailně pročítat a následně strukturovat a kategorizovat tak, aby je bylo možné systematicky popsat

a porovnat mezi sebou. Sledován bude jejich přístup k environmentálním problémům ve třech dimenzích:

- *Jak jsou pojímány environmentální problémy a jejich příčiny?*
- *Jak je navrhováno environmentální problémy řešit?*
- *Jaké postavení má vůči přírodě člověk?*

Považuji za důležité předem podotknout, že vybrané směry představují jen část bohatého environmentálního myšlení. I s ohledem na omezený rozsah práce zůstávají opomenuty například veškeré radikální proudy⁴. Je proto možné namítnout, že odpovědět na otázku po novosti může být přinejmenším problematické, neboť mohou existovat i jiné relevantní proudy, které jsem neprozkoumala. Přesto se domnívám, že už z mé bakalářské studie mohou vyplynout zajímavá zjištění a případné další úhly pohledy mohou být předmětem budoucích výzkumů.

Druhá námitka se týká slabiny komparativní analýzy, že srovnávány bývají ideální typy a uměle ohraničené kategorie, nežli jasně dané myšlenkové systémy s pevnými hranicemi. Realita je však košatá a opravdu – proudy, které jsem zvolila, se v názorech na některá témata překrývají natolik, až se může zdát, že se jedná ve skutečnosti o směr jediný. Každý ze směrů však nese určitá specifika. Abych snížila riziko, že srovnávám nesrovnatelné a vybrané směry opravdu představují svébytné celky, zvolila jsem u každého směru totožný klíč výběru analyzovaného materiálu – dvojici stěžejních děl, která pocházejí od hlavních představitelů jednotlivých proudů, které jsou zasazeny do kontextu dalších textů.

V případě **postenvironmentalismu** budu vycházet z knihy Nordhause a Shellenbergera *Breakthrough: From the Death of Environmentalism to the Politics of Possibility* (2007) a ze sbírky *Love Your Monsters: Postenvironmentalism and the Anthropocene* (Nordhaus a Shellenberger 2011a). Ta obsahuje vedle článku Nordhause a Shellenbergera sedm esejů od autorů přidružených k *Breakthrough Institute*⁵. Pracovat budu také s články publikovanými na stránkách této organizace⁶.

⁴ Mezi které Dryzek řadí hlubinnou ekologii, ekofeminismus, bioregionalismus, sociální ekologii, eko-marxismus nebo hnutí za environmentální spravedlnost (2013).

⁵ Organizace, kterou založili Nordhaus a Shellenberger a v níž realizují a rozvíjejí své myšlenky spolu s řadou dalších lidí.

⁶ <http://www.thebreakthrough.org/>

Předmětem analýzy v případě **tržního environmentalismu** budou dvě knihy zakladatele tohoto směru Terryho Andersona – *Free market environmentalism* (2001) a *Greener than thou: are you really an environmentalist?* (2008). Zatímco jiné jeho publikace popisují konkrétní aplikace tržního environmentalismu v praxi, tyto dvě se věnují základním principům. Vycházet budu také z textů jiných tržních environmentalistů publikovaných na stránkách *The Property and Environment Research Center (PERC)*⁷, což je organizace, kterou dlouho vedl Terry Anderson a která tržní environmentalismus otevřeně propaguje. Nápomocná mi bude také disertační práce ekonomky Lenky Slavíkové, v níž zevrubně analyzuje tržní environmentalismus a jeho vztah k dalším ekonomickým směrům (2008).

V případě **přírodního kapitalismu** jsou stěžejní hlavní zastánci tohoto směru Amory a Hunter Lovinsovi. Ti v roce 1995 publikovali spolu s Ernstem von Weizsäckerem knihu *Faktor čtyři: dvojnásobný blahobyť – poloviční spotřeba přírodních zdrojů* (Weizsäcker et al. 1996) a v roce 1999, tentokrát s Paulem Hawkenem, *Přírodní kapitalismus: jak se rodí další průmyslová revoluce* (Hawken et al. 2003).

Pro charakterizaci **ekologické modernizace** mi poslouží dva sborníky *Ecological modernisation around the world: perspectives and critical debates* (Mol a Sonnenfeld 2000) a *The ecological modernisation reader: environmental reform in theory and practice* (Mol et al. 2009a). V nich jsou přetištěny nejzásadnější práce vztahující se k ekologické modernizaci, které pojednávají jak o základních principech, tak vývoji ekologické modernizaci a její aplikaci do praxe.

Nepochází-li citace z českých vydání, jsou všechny použité překlady mé vlastní.

⁷ <http://www.perc.org/>

3. Základní pojmy

Na začátek považuji za důležité ujasnit, jak jsou v práci používány následující pojmy. Prvním je **postenvironmentalismus** – široký myšlenkový proud, který bývá nazýván také jako *neoenvironmentalismus* (Pelikán 2015), *nový environmentalismus* (Kingsnorth 2012), *ekopragmatismus* (Kloor 2012) či nově *ekomodernismus* (Asufu-Adjaye et al. 2015)⁸. Za jeho hlavní představitele lze považovat vedle Nordhause a Shellenbergera britského publicistu Marca Lynase, amerického spisovatele Stewarda Branda a Emmu Marris, bývalého ředitele *Sierra Club* Adama Werbacha či propagátory jaderné energetiky Kanadana Patricka Moora a Australana Barryho Brookse.

Ačkoli jsou tito lidé běžně spojováni pod jeden proud, já v práci k charakterizaci postenvironmentalismu vycházím jen z textů Nordhause, Shellenbergera a dalších členů *Breakthrough Institute*. Důvod je ryze pragmatický – věnovat se textům i jeho nečlenům (kterými jsou v podstatě všichni výše jmenovaní) by neúměrně prodloužilo práci. Přesto hovořím-li o postenvironmentalismu, dají se má slova vztáhnout i na ně.

Druhým pojmem je **environmentální hnutí**, které zpravidla označuje organizace a sdružení, jejichž cílem je ochrana životního prostředí a kořeny jejich myšlenek sahají do pozdního 19. století (Krech et al. 2004, s. 262). Často je přitom poukázáno na pestrost přístupů, která některé autory vedla k tomu, že hovoří dokonce o mnoha environmentalismech či hnutích (Krech et al. 2004, s. 480; Carter 2007, s. 146). Politolog a editor *Environmental Politics* Neil Carter o environmentálním hnutí říká, že je „*neobyčejně různorodé, zahrnující tradiční ochrannářské organizace (tj. Royal Society for the Protection of Birds a Sierra Club), mezinárodní nevládní organizace (Friend of the Earth a Greenpeace), radikální skupiny přímo akce (Earth First! a Robin Wood) a masu lokálních grassroots organizací*“ (Carter 2007, s. 146).

⁸ Podle *An Ecomodernist Manifesto* (Asufu-Adjaye et al. 2015), textu, který v dubnu 2015 vydali Nordhaus, Shellenberger a řada dalších lidí. Textu se dostalo značné odezvy, je proto možné, že od nynějška bude stále častěji používáno právě tohoto pojmenování na úkor ostatních.

Navzdory tomu chápou postenvironmentalisté environmentální hnutí výrazně redukovane a dichotomicky. V jejich pojetí jsou „environmentalisté“ lidé, kteří vidí lidstvo jako oddělené od přírody, kteří lpějí na konceptu divočiny, jsou podezřívaví k novým technologiím a odmítají pokrok. Jakékoli jiné přístupy pomíjejí a vznik environmentalismu situují do 60. let minulého století ignorující veškerou předešlou tradici. Do opozice postenvironmentalisté staví svůj modernistický přístup orientovaný na pokrok a slučování člověka a přírody do jedné kategorie.

V práci toto zjednodušené pojetí environmentálního hnutí do velké míry přejímám, respektive mluvím o *jednom* hnutí, byť mám na mysli pestrou škálu přístupů, které si mohou často i zásadně odporovat.

4. Reakce na postenvironmentalismus

Než se pustím do analýzy jednotlivých směrů, považuji za užitečné alespoň hrubě nastínit, v jakém stavu se nachází současná debata o postenvironmentalismu. Smyslem je pomoci čtenáři zorientovat se v tomto novém poli a porozumět tomu, jak na něj environmentální hnutí reaguje.

Přestože environmentální hnutí dokázalo především ve druhé polovině 20. století mobilizovat velké masy lidí a dostat environmentální problémy do jejich obecného povědomí, dnes se zdá, že v případě klimatické změny něco takového nedokáže. Vypovídá o tom nejen dlouhá řada klimatických summitů, na kterých nejsou představitelé států stále s to dojít k zásadní shodě (Blühdorn 2011), ale také výzkumy veřejného mínění⁹.

V reakci na tento trend vznikl i esej *The Death of Environmentalism* (Nordhaus a Shellenberger 2004). Ten vyvolal hlavně v průběhu roku 2005 bouřlivé reakce v médiích¹⁰, které ale následně utichly, aby okolo roku 2010 opět nabyly na síle a zaujaly místo i ve vědeckých časopisech, především pak v *Environmental Values*. Zatímco první vlna se pokoušela vyvracet argumenty autorů a upozorňovat na jejich chybné předpoklady (např. Brulle et al. 2008; Dunlap 2006; Blackwater 2012)¹¹, druhá vlna se tentokrát soustřeďuje navíc okolo antropocénu – nové geologické epochy, kterou navrhli chemik Paul Crutzen a biolog Eugene Stoermer s tím, že lépe vystihuje významný dopad, který má lidstvo od průmyslové revoluce na planetu (Crutzen a Stoermer 2000). Ten se snaží dovádět do důsledků a zamýšlí se nad tím, jaký dopad na ochranu životního prostředí může mít. Zatímco totiž environmentální hnutí vnímá antropocén již z jeho samotné definice víceméně negativně, postenvironmentalisté jej naopak schvalují.

⁹ Dokládají to například pravidelné průzkumy Eurobarometru. V nich se na otázku „jakým dvěma nejdůležitějším tématům EU čelí“ umisťují odpovědi „klimatická změna“ a „životní prostředí“ až na posledních příčkách s průměrem okolo 5 %, zatímco na prvních místech se pravidelně vyskytují „ekonomická situace“, „nezaměstnanost“ a „stav veřejných financí členských zemí“ s průměrem mezi 30 až 40 %. (Eurobarometer 2004, 2009, 2014).

¹⁰ Dostupné hlavně na stránkách online magazínu *Grist* (<http://grist.org/article/doe-intro>), který debatu zpětně podněcoval.

¹¹ Vytýkáno jim bylo hlavně vědecky nepodložené tvrzení, že environmentální zlepšení se dějí výhradně v důsledku ekonomického růstu a ignorace historických úspěchů hnutí za environmentální spravedlnost a grassroots organizací.

Jak došlo k tomu, že se z postenvironmentalismu stalo téma? Roli v tom bezesporu hraje esej Nordhause a Shellenbergera¹². Podle některých autorů napomohlo to, že badatelé studují a oceňují městské ekosystémy (Kloor 2012); podle jiných ještě důležitější byli aktivní jednotlivci (Lynas, Marris a další jmenovaní ve 3. kapitole), kteří myšlenky postenvironmentalismu soustavně propagovali a propagují.

Ti souhlasně tvrdí, že „*příroda už neovládá Zemi. To my. Je naší volbou, co se odešed' stane*“ (Lynas 2011, s. 8). Marris proto například ve své knize *Rambunctious Garden: Saving Nature in a Post-Wild World* konstatuje, že žádná divočina, kterou bychom mohli chránit, už neexistuje. Místo ní bychom měli pozornost zaměřit na kousky přírody všude kolem nás – v městských parcích, dvorcích a farmách (Marris 2013). Lynas a Brand jsou zase přesvědčeni o tom, že naše schopnosti jsou natolik vyspělé, že bychom neměli mít strach z tak pokročilých technologií, jako je geoinženýrství, protože bez nich je náš boj proti globálnímu oteplování ztracený (Lynas 2012; Brand 2005).

Antropocén je jimi prezentován jako neutrální či pozitivní termín. Australský odborník na udržitelnost Jeremy Baskin však obhajuje tezi, že antropocén žádným nestranným, popisným termínem není¹³. Podle něj je to ryze normativní koncept, který by bylo užitečnější chápat jako ideologii. Je jím totiž legitimizován velmi specifický přístup ke světu. Baskin vnímá jako hrozbu to, že je normalizován a typizován bohatý současný konzument západního světa jako ústřední vzor typického člověka antropocénu, přičemž jsou ignorovány přístupy jiných kultur. To, že se noví environmentalisté orientují výhradně na cíl a výsledek navíc vytváří prostor pro nekritické přijímání technologií, které nakonec legitimizuje určité „*nedemokratické, technofilní přístupy zahrnující planetární management a geoinženýrství*“ (Baskin 2015, s. 11). Přesto autor antropocén nezavrhává, ale vyzývá k jeho důkladnějšímu prozkoumání, které by mohlo přinést důležité postřehy.

¹² Nutno však poznamenat, že tématům, kterým se věnují, se věnovali environmentalisté již dříve. Například Bill McKibben v knize *The End of Nature* vydané poprvé roku 1989 argumentuje pro znovu promyšlení našeho vztahu k přírodě, kterou jsme „*přemohli*“ (2003).

¹³ Totožně hovoří i Guido Visconti (2014).

Podobně také Paul Kingsnorth, bývalý zástupce šéfredaktora v environmentálním časopise *The Ecologist*, upozorňuje na redukcionismus postenvironmentalismu. Ten pozoruje hlavně v tom, že o sobě jeho proponenti hovoří jako o pragmaticích, čímž ve skutečnosti vylučují nenápadně z environmentálních debat jakékoli intervence, které by byly založené na morálce, emocích, intuici, spiritualitě nebo prostých pocitech (2014, s. 6).

Environmentální filosof Jozef Keulartz zase ve svém článku o nových přístupech k ochraně životního prostředí kritizuje jednostrannost postenvironmentalismu s tím, že „*bychom neměli zkoušet zužovat naše možnosti ochrany životního prostředí pouze na jeden přístup*“ (Keulartz 2015). Místo toho bychom měli náš záběr rozšířit tak, aby pojímal různé koexistující přístupy, které se vzájemně doplňují, což nám údajně dá větší naději na úspěch¹⁴.

Po tomto nastínění reakcí na postenvironmentalismus jsou již další čtyři kapitoly věnovány samotné analýze postenvironmentalismu, tržního environmentalismu, přírodního kapitalismu a ekologické modernizace. V úvodu každé kapitoly se snažím postihnout institucionální zázemí směrů, případně jejich historii a současný vývoj. Podkapitoly jsou pak věnovány konkrétním postojům, které jsou na konci vždy ještě shrnuty s ohledem na vytyčené dimenze srovnávání.

¹⁴ Řadu dalších kritických statí je možné nalézt v knize *Keeping the wild: against the domestication of earth* (Wuerthner et al. 2014) nebo v *Environmental Values* z roku 2013, 2014 a 2015.

5. Postenvironmentalismus

Za jedny z hlavních představitelů postenvironmentalismu můžeme považovat Teda Nordhause, Michaela Shellenbergera a členy *Breakthrough Institute*, který dvojice založila roku 2003. Tato organizace se prezentuje jako *think tank* zaměřený na změnu paradigmatu a modernizaci environmentalismu pro jednadvacáté století. Motivací údajně je, že „výzvy, kterým dnes čelíme, jsou odlišného druhu než ty, kterým jsme čelili v minulosti“ (Breakthrough Institute 2015b). Svou činnost proto členové *Breakthrough Institute* soustředí na publikaci článků a výzkumných zpráv, které se věnují širokému okruhu témat (především změně klimatu, energetice, biodiverzitě a technologiím) s důrazem na „integritu, představitost a odvahu, které formují nový druh politiky“ (Breakthrough Institute 2015b).

Další funkcí *Breakthrough Institute* je sdružování lidí a „školení další generace vrcholných mladých politických analytiků,“ k čemuž slouží tzv. *Breakthrough Generation program* (Breakthrough Institute 2015a). Jedná se o desetitýdenní letní kurz určený absolventům vysokých škol a postgraduálním studentům, který zahrnuje rozsáhlou četbu, přednášky, diskuse a výlety do terénu (například do solární a jaderné elektrárny nebo laboratoře zkoumající jadernou fúzi).

5.1. Politika limitů

Představitelé postenvironmentalismu v první řadě pohřbívají taktiky a široce sdílené předpoklady environmentalismu, které považují za zastaralé a neefektivní. Explicitní zavržení environmentálního hnutí je zřejmé hlavně u Nordhause a Shellenbergera. Podle nich je hlavním omylem environmentalistů úzké zaměření pozornosti na „omezování lidského narušování přírody“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 5). Proč? Protože ze slov jako „znečišťování přírody“ a „ochrana přírody“ vyplývá, že příroda je něco od člověka odděleného. V takovém případě jsou environmentální problémy nevyhnutelnými důsledky lidského narušování přírody a cílem environmentalismu je proto zastupovat přírodu proti člověku a bránit mu v tomto narušování – toto uvažování nazývají *politikou limitů*. „Zamyslete se nad slovesy asociovanými s environmentalismem a ochranářstvím: zastavit, omezit,

zvrátit, zabránit, regulovat. Všechny směřují naše přemýšlení k zastavení špatného, ne vytvoření dobrého“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 8). Ze zdánlivě logické a objektivní kategorie se tak stává kategorie morální, která říká, že příroda je dobrá a člověk je špatný.

V této logice se má navíc implicitně ukrývat představa přírody jako něčeho člověkem nenarušeného a harmonického, což je podle postenvironmentalistů lež. „*Dnes je nemožné najít na planetě Zemi místo, které by nebylo poznamenáno lidskou činností. Pravdou je, že lidé ovlivňovali své přírodní prostředí po staletí,*“ argumentují Peter Kareiva, Michelle Marvier a Robert Lalasz ve svém eseji o ochranářství v jednadvacátém století (2012). Docházejí k závěru, že žádné místo nemá nějaký přirozený charakter, který by mu byl z podstaty vlastní. Nordhaus a Shellenberger to ilustrují na příkladu Říma: „*Jsou moderní budovy mimo měřítko toho, co bylo před nimi? Nu jsou. A co má být? Být mimo měřítko je pouze problém toho, že si někdo myslí, že Řím v roce 100 nebo 1200 nebo 1700 je základní nebo přirozený charakter onoho místa*“¹⁵ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 97).

Autoři však upozorňují, že takovéto úvahy nesmějí vést k závěru, že všechn rozvoj a změny jsou dobré. Mají spíše vést k odmítnutí idey, že příroda či člověk mají nějaký esenciální charakter po vzoru Platónových idejí. „*Neexistuje jeden duch nebo esence, která nás definuje. Lidé nejsou esenciálně oportunističtí, reakční, konzervativní, adaptivní, kreativní nebo destruktivní. Jsme tímto vším a ještě něčím víc.*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 152). Docházejí následně k závěru, že lidské společnosti nemohou existovat, aniž by ovlivňovaly své okolí. Otázkou proto není, jestli by lidé měli ovládat přírodu, ale *jak* by ji měli ovládat (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 135).

Etické otázky nad našim dopadem na planetu a mimolidské druhy, tak typické pro neantropocentrické či slabě antropocentrické environmentální směry¹⁶, u pos-

¹⁵ Aplikují-li tuto logiku na skutečný příklad, pak bylo ze strany organizace *Člověk v tísni* nesmyslné oponovat výstavbě větrných elektráren v rumunském Banátu tvrzením, že bude „*zničeno mimořádně zachovalé území*“ (Dokoupil 2011). A to proto, že tamější vesnice bezesporu vznikly na ruinách jiných *mimořádně zachovalých území*, které musely jít stranou, aby uvolnily místo několika tisícům Čechů, kteří oblast kolonizovali začátkem 19. století (Klvač et al. 2011, s. 17).

¹⁶ Neantropocentrickými směry mám na mysli především biocentrickou a ekocentrickou etiku, které zpochybňují dominantní postavení člověka vůči jiným živočišným druhům či přírodě samotné. V jejich pojetí je člověk jen jedním druhem z mnoha. Biocentrikové a ekocentri-

tenvironmentalistů nenajdeme. „*Země přežila meteority a doby ledové. Zcela jistě přežije i nás*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 143). V jejich uvažování planetě vůbec nezáleží na směru, kterým se vydáme. Zdá se, že morální a správné je nakonec jen to, co nás přibližuje cíli. Jediná otázka, kterou bychom si proto měli klást, je, jaké činnosti dokážou nejlépe sloužit našim rozmanitým potřebám (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 97). Velice podobně se vyjadřuje i ochranářský biolog Jonathan Adams ve svém eseji pro *Breakthrough Institute* o pozitivním dopadu trofejního lovu na ekosystémy v Africe. „*Debatovat bychom neměli nad tím, zda je trofejní lov morální, nebo nemorální, ale zda může být ospravedlnitelný z vědeckých a ochranářských důvodů, kdo z něj nakonec těží a jaký druh ochrany může podpořit*“ (Adams 2015). Postenvironmentalismus se tak potvrzuje jako antropocentrický směr stavící člověka do centra dění, což nejlépe dokládá následující výrok: „*Dnes není politické autority vyšší, než je lidstvo samo. Ať už se nám to líbí nebo ne, lidé se stali smyslem země*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 272).

Ústřední postavení člověka ve světě velmi dobře ilustruje také to, že postenvironmentalisté optimisticky přijímají antropocén. Zatímco řada vědců jej považuje přinejmenším za problematický a upřednostňují návrat do holocénu (např. proponenti teorie *planetárních mezí*, více viz Rockström et al. 2009), postenvironmentalisté jej interpretují odlišně – jako nezvratný fakt, který je důkazem našich schopností jak v negativním, tak především pozitivním smyslu. „*Antropocén nesmíme vnímat jako krizi, ale jako začátek nové geologické epochy bující příležitostmi, které mají v režii lidé*“ (Ellis 2012). Postenvironmentalisté uznávají, že dopady lidské aktivity mohou ohrožovat naši samotnou existenci, důvěřují však tomu, že se na ně lidé dokážou adaptovat, mírnit je nebo jim předcházet. Ne však pokorným omezením aktivit člověka, ale jejich posílením. „*Řešením nezamýšlených důsledků modernity je a vždy bylo více modernity – stejně jako řešením nezamýšlených důsledků našich technologií vždy bylo více technologií*“ (Nordhaus a Shellenberger 2012).

kové proto připisují ostatním druhům či přírodě jako celku vlastní hodnotu, která se neodvíjí od jejich užitečnosti pro člověka, ale z nich samých (více viz Binka 2008). Přestože slabý antropocentrismus oproti nim nedává přírodě hodnotu samu o sobě, klade důraz na propojení člověka s dalšími organismy a objevuje tak důvody, proč je dobré přírodu chránit (Dobson 2000, s. 51–61). Erazim Kohák jej nazývá *etikou vznešeného lidství* (2000, s. 73–85).

5.2. Politika možností

Nyní přejdu k praktičtějším návrhům, které postenvironmentalisté zastávají. *Politiku limitů* podle nich ztělesňuje následující taktika, která prý v environmentálním hnutí převládala posledních čtyřicet let: „*zprvé definovat problém (...) jako ,environmentální‘. Zadruhé vytvořit technické opatření (...). Zatřetí prodat technický návrh zákonodárcům pomocí různých taktik jako lobbování, spojování se třetími stranami, výzkumnými zprávami, reklamou a public relations*“ (Nordhaus a Shellenberger 2004, s. 9). Tato taktika ale v případě tak závažné hrozby, jakou je klimatická změna, nefunguje, říkají autoři. Jednak její dopad pocítíme, i kdybychom přestali vypouštět skleníkové plyny ze dne na den, neboť jejich kumulativní účinek a dlouhodobý dopad přesto způsobí dalekosáhlé změny, na které se budeme muset adaptovat (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 11–13). Jednak samotné omezení skleníkových plynů vyžaduje přeorganizování globálního energetického systému a ekonomiky, neboť ty dnes stojí na fosilních palivech (Nordhaus a Shellenberger 2011b).

Konkrétním příkladem omezeného zájmu environmentalistů na lidské narušování přírody mají být snahy o záchranu Amazonského pralesa. Na stránkách *Greenpeace* a *WWF* se dočteme, že navrhují certifikovat dřevo z odpovědného lesního managementu, ustavovat chráněná území, posilovat lesní management nebo bojkotovat firmy profitující z odlesňování (Flores et al. 2010). Podle Nordhause a Shellenbergera to značí, že v centru jejich zájmu stojí záchrana ekosystému stůj co stůj bez ohledu na širší socioekonomické souvislosti, kterými je to, že Brazílii trápí hlavně vysoký dluh ze 70. let, který v důsledku umocňuje odlesňování. Aby vláda dluh splatila, spoléhá se na rozšiřování zemědělských ploch do pralesa, které ji přinášejí jistý příjem, a ne na ochranu cenného prostředí. Zkráceně řečeno Brazilcům je přednější jejich blaho, nežli ochrana pralesa. Z toho Nordhaus a Shellenberger vyvozují, že má-li se zamezit jeho kácení, musí se environmentalisté orientovat na ekonomický růst země, který jí poskytne jiné, environmentálně příznivější příjmy ke splácení dluhu (2007, s. 43–65).

Zatímco řada autorů tvrdí, že environmentální problémy má na svědomí právě ekonomický růst¹⁷, postenvironmentalisté naopak tvrdí, že za nimi stojí *málo* ekonomického růstu. „*Environmentalisté rádi zdůrazňují způsoby, jakými ekonomika závisí na ekologii, ale často jim unikají způsoby, jakými ekologické myšlení závisí na ekonomické prosperitě*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 6). Opírají se přitom o *postmaterialismus* sociologa Ronalda Ingleharta (2008) a *hierarchii lidských potřeb* psychologa Abrahama Maslowa (Maslow 1943)¹⁸. Podle Maslowa člověk nejdříve uspokojuje své základní fyziologické potřeby. Teprve po jejich naplnění se objevují potřeby nové, žádající si uspokojení – pocit bezpečí, lásky, úcty a seberealizace. Inglehart pak Maslowa v sedmdesátých letech doplnil o rozlišení potřeb na materiální a postmateriální. Podle něj se lidé se vzrůstající prosperitou „*přesouvají od materiálních hodnot zdůrazňujících ekonomické a fyzické bezpečí, k novému souboru postmateriálních hodnot, které místo toho zdůrazňují autonomii a sebevyjádření*“ (2008). Starost o životní prostředí se podle těchto autorů řadí právě mezi postmateriální potřeby, a proto je rozvinutější u lidí z bohatších zemí, jak ukázal ve svém výzkumu například politický ekonom Michael Dorsch (2014).

Pokud má tedy nějaká environmentální politika uspět, „*musí být našim politickým cílem vytvořit takový druh prosperity, která posouvá každého na Maslowově pyramidě nahoru tak rychle, jak to jen jde, zatímco dosahuje našich ekologických cílů*“ (Nordhaus a Shellenberger 2011b, s. 6). Této strategii říkají *politika možností*. Postenvironmentalisté tak usilují o přerámování stávajících environmentálních cílů. Nemůžeme totiž předpokládat, že se všichni lidé stanou environmentalisty. Přestože je tedy cílem postenvironmentalistů zmírnění klimatické změny, pragmaticky hovoří o ekonomickém růstu, nových pracovních místech a suverenitě země – tedy o tématech, o které si občané dělají větší starosti než o stav životního prostředí.

Podle Nordhause a Shellenbergera popularitě environmentalismu nepřidává ani katastrofická rétorika charakteristická apokalyptickými scénáři o brzkém konci

¹⁷ Například zastánci silné udržitelnosti nebo hnutí nerůstu (více viz Fraňková a Johanisová 2013).

¹⁸ Potažmo o tzv. *Environmentální Kuznetsovu křivku*, která popisuje vztah mezi ekonomickým rozvojem a znečištěním životního prostředí. Zatímco zpočátku roste znečištění spolu s ekonomickým růstem, po dosažení určité hranice znečištění naopak klesá, zatímco růst pokračuje.

světa, jak ho známe. Autoři tvrdí, že přestože ji environmentalisté používají v domněnku, že v lidech podníti aktivitu, reakce jsou opačné. Dvojice vůči ní staví rétoriku pozitivní a inspirativní, která zdůrazňuje výhody opatření vůči klimatické změně (Nordhaus a Shellenberger 2004). Nordhaus a Shellenberger na svou podporu připomínají, že lidé nejsou s to jednat environmentálně příznivě, protože klimatická změna je pro ně příliš komplexní a její dopady jsou globální a citelné až v budoucnosti. Ptají se proto, proč nezměnit samotný význam klimatické změny tak, aby byl lidem srozumitelnější? „*Pragmatická politika potřebuje definici globálního oteplování, která se dá snadno znázornit mentálním obrazem; spojuje se s pozorovatelnými, okamžitými změnami v prostředí; lidé se kvůli ní necítí vinni; má řešení, které nevyžaduje obrovskou oběť; a dává lidem pocit kontroly*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 222).

Nekritické přijímání současného ekonomického systému vede k tomu, že požadavek na snížení spotřeby u postenvironmentalistů nenajdeme. Nordhaus a Shellenberger tvrdí, že definice globálního oteplování jako něčeho, co je způsobeno přílišnou spotřebou jedince, by v lidech vyvolávalo pocit viny a vyžadovalo by to od nich oběť, kterou nejsou s to podstoupit. Autoři navíc dodávají, že dopad snížené osobní spotřeby na emise skleníkových plynů by byl malý a nedostatečný (Nordhaus a Shellenberger 2011b). „*Co je potřeba, není ani tak méně spotřeby, jako spíše jiné spotřeby*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 126). K této *jiné* spotřebě se však jednatel nemá rozhodnout uvědoměle jako v případě *dobrovolné skromnosti* nebo *ekologického luxusu* (Librová 1994, 2003). Má k ní dojít v důsledku strukturálních změn produkce, kterou podniká vláda ve spolupráci s environmentálními organizacemi, soukromým sektorem a vědci, jak vyplývá z řady publikací *Breakthrough Institute*, které se věnují přechodu na jiné zdroje energie¹⁹. V případě klimatické změny proto k redukci emisí skleníkových plynů nemá dojít tak, že jednotlivci vědomě sníží svou ekologickou stopu, ale všeobecným přechodem na čisté zdroje energie a zvýšením jejich energetické účinnosti – tedy ze strategií „ *které nevyžadují drastické změny ve způsobu, jakým žijeme*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 126).

¹⁹ Například *High-Energy Innovation, Our High-Energy Planet, How to Make Nuclear Cheap* nebo *Coal Killer* – všechny dostupné online zde: <http://thebreakthrough.org/publications>.

5.3. Výzkum, technologický rozvoj a role státu

Jednu z nejvýznamnějších úloh v postenvironmentální strategii hrají investice do nových technologií. Těmi mají být především nové generace jaderných reaktorů, které mohou nahradit uhelné elektrárny; genetické inženýrství, které může zvýšit zemědělské výnosy; pěstování masa v laboratořích, a ne velkochovech nebo vytváření nových druhů manipulací DNA (Nordhaus a Shellenberger 2012). Dočíst se můžeme také o zemním plynu (především břidlicovém) a obnovitelných zdrojích energie. Přestože v článku *Against Technology Tribalism* Nordhaus a Shellenberger tvrdí, že žádná technologie by neměla být upřednostňována před jinou, protože inovovat potřebujeme všechny (2013), z následujícího úryvku je patrné, že přednost dávají centrálnímu řešení velkého měřítka:

...[řešením ekologických výzev] nebudou decentralizované energetické technologie jako solární panely, organické zemědělství v malém měřítku. (...) Řešením spíše budou: velké centrální elektrárny, které mohou uspokojit energetickou poptávku miliard lidí stále častěji žijících v hustě zabývaných velkoměstech globálního jihu bez toho, aby emitovaly oxid uhličitý, další intenzifikace průmyslového zemědělství (...) a celá řada nových zemědělských, odsolovacích a jiných technologií pro obhospodařování [v orig. gardening, pozn. aut.] Země. (Nordhaus a Shellenberger 2011b)

Vláda má technologický vývoj podporovat ze dvou důvodů. Zaprvé jediné vláda má dostatečné prostředky na to, aby financovala nákladné výzkumy, rozvoj a infrastrukturu. Zadruhé jediné vláda může odvrátit negativní dopady trhu.

Postenvironmentalisté vycházejí z přesvědčení, že klimatická změna je diametrálně odlišným problémem než jiné environmentální problémy. Přejít k čistým zdrojům energie proto připodobňují k rozvoji osobních počítačů a internetu v druhé polovině dvacátého století. K němu by nedošlo, „*kdyby americká vláda neinvestovala miliardy veřejných peněz do výzkumu a rozvoje infrastruktury v padesátých, šedesátých a sedmdesátých letech*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 122).

Postenvironmentalisté správně poukazují na to, že soukromé firmy se bez pobídek nepustí do rizikových dlouhodobých investic²⁰.

V článku *Without Government the Market Fails and Fails Badly* na stránkách *Breakthrough Institute* ekonomové Daron Acemoglu a James Robinson poukazují na nedostatky známého neoliberalního ekonoma Juliana Simona. Ten environmentalistiku odmítal jako mylnou, nebezpečnou a zbytečnou. V knize *Největší bohatství* tvrdil, že díky tržním principům je každý docházející zdroj postupně nahrazen jiným. Tenčící se zásoby ropy totiž vyvolají takový nárůst cen všeho, co na ní závisí, že lidé zkrátka naleznou k ropě levnější alternativu (Simon 2006, s. 170–188). Acemoglu a Robinson ale zdůrazňují, že dnes nemáme čas čekat na to, až se dostatečně zmenší zásoby všech fosilních paliv a trh je přirozeně nahradí. Soukromé firmy hledící na zisk raději podpoří „špinavé“ zdroje energie, které jsou díky mnohaletému výzkumu pokročilé, a mohou proto snáze obstát v konkurenci. Selhání trhu proto může vyvážit údajně jen vláda pobídkami do výzkumu. „*Jakmile vláda zasáhne a subvencuje čistý výzkum, čisté technologie se začnou postupem času zlepšovat. Když se stanou dostatečně dobré, a budou proto moci soutěžit se špinavými technologiemi, karty se obrátí*“ (Acemoglu a Robinson 2013). Autoři tak nevyvrací Simonovo tvrzení, že lidé vždy naleznou odpovídající náhradu za docházející zdroj, zpochybňují však efektivnost tržních principů v případě zdrojů, které by měly být kvůli klimatické změně urgentně nahrazeny. Postenvironmentalisté tak k trhu přistupují podobně jako k přírodě – trh není ani dobrý, ani špatný. Není ani přirozeně harmonický, ani zhoubný. V jejich podání je to neutrální nástroj, který je možné využít pro správné účely. Vždy se ale musíme ptát „*kdy jsou trhy nápomocné a kdy nikoli*“ a „*jakým hodnotám a budoucnosti by trhy měly sloužit*“ (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 233–235).

5.4. Shrnutí

Jak jsou pojímány environmentální problémy a jejich příčiny?

Podle postenvironmentalistů jsou environmentální problémy nedílnou součástí našeho života na Zemi a nemůžeme se jim vyhnout. Na jejich negativní dopady se

²⁰ Zapomínají však na to, že některé firmy jsou dnes bohatší než některé státy (Hepler 2014; Trivett 2011).

můžeme akorát adaptovat nebo je mírnit, avšak samotný kořen problémů, kterým je naše podstata, že abychom přežili, musíme zasahovat do svého okolí, vyřešit nemůžeme.

Nejzávažnějším environmentálním problémem dneška je klimatická změna, která umocňuje a je zpětně umocňována problémy jinými. Lidstvo prozatím není na správné cestě k jejímu zmírnění a adaptaci. Příčinou tohoto stavu je podle postenvironmentalistů zastaralé environmentální paradigma charakteristické úzkým zaměřením na ochranu přírody a regulace. Ekologická krize je tak pojímána také jako krize paradigmatu.

Nejzávažnější příčinou dnešního neutěšeného stavu, který má kořeny v zastaralém paradigmatu, je nepřátelský postoj environmentalistů vůči ekonomické prosperitě. Ta podle postenvironmentalistů není překážkou environmentálně příznivého jednání, ale jeho podmínkou. Tvrdí, že přetrvávající problémy jsou důsledkem toho, že ještě nejsme dostatečně bohatí. Jednak proto, že lidé (především v rozvojových zemích) ještě nedosáhli takové socioekonomické úrovně, která by jim dovolila ohlížet se i na kvalitu životního prostředí. Jednak proto, že státy nejsou s to financovat nákladný výzkum technologií, které potřebujeme k vyřešení environmentálních problémů.

Jak je navrhováno environmentální problémy řešit?

Klíčové pro mírnění environmentálních problémů či adaptaci na ně je podle postenvironmentalistů více ekonomického rozvoje a více vyspělejších technologií (které budou bezuhlíkové a vysoce energeticky účinné). Postenvironmentalisté jsou vskutku technooptimisté – nad přínosností technologií nepochybují a nepochybují ani nad tím, že lidé jsou vždy schopni adekvátní technické řešení najít.

Hlavním aktérem řídícím přechod k bezuhlíkové ekonomice má být vláda, a to především v iniciační fázi, kdy je potřeba vyvinout správné technologie a vybudovat infrastrukturu. Vláda má výzkum těchto průlomových technologií stimulovat investičními pobídkami a celý přechod urychlovat. Nezbytným aktérem je také soukromý sektor, který, motivován ziskem, bude těchto investičních pobídek využívat a v zájmu zachování konkurenční výhody bude v dalších fázích

výzkum sám rozvíjet. Tomuto procesu pak mají napomáhat environmentální organizace pravděpodobně po vzoru *Breakthrough Institute*. To znamená postenvironmentální přístup popularizovat a spolupracovat s dalšími aktéry na změně.

Jaké postavení má vůči přírodě člověk?

Ústřední postavení ve světě má člověk – směr se tak prokazuje jako antropocentrický (respektive silně antropocentrický), neboť hodnota veškerého mimolidského světa se odvíjí od jeho užitečnosti pro člověka. Dočteme-li se o člověkem málo poznamenané přírodě (záměrně nepoužívám slovo *divočina*, neboť ho postenvironmentalisté odmítají s tím, že nic takového neexistuje) či o unikátních zachovalých ekosystémech, vždy je to v souvislosti s člověkem, kterému takové prostředí skýtá přinejmenším možnost rekreace a odpočinku.

6. Tržní environmentalismus

Tržní environmentalismus vznikl v 80. letech 20. století v reakci na dominantní směr v ekonomii životního prostředí, kterým byla environmentální ekonomie²¹. Zatímco ta do centra svého zájmu stavěla státní zásahy do tržních mechanismů (např. vyšším zdaněním environmentálně nepříznivých provozů a dotováním těch příznivých) jako řešení ekologické krize, tržní environmentalismus jakékoli státní intervence odmítal s tím, že pouze deformují trh (Slavíková et al. 2012)²².

Kromě zakladatele tržního environmentalismu Terryho Andersona se k jeho stoupencům řadí ještě John Baden, Richard Stroup nebo Bruce Yandle²³. Kořeny jejich myšlení může nalézt v neoliberalní teorii, tržní environmentalisté totiž navazují na takové osobnosti, jako byli August von Hayek, Milton Friedman, Ludwig von Mises nebo Julian Simon²⁴.

Mezi hlavní organizace orientované na tržní environmentalismus patří nyní *Foundation for Research on Economics and the Environment* a *Property and Environment Research Center* (dále označovaný zkratkou PERC), obě z americké Montany²⁵. Právě druhá jmenovaná je předmětem mé práce, protože jejím ředitelem byl po řadu let Terry Anderson.

PERC vznikl v roce 1982 jako *think tank* věnovaný rozšiřování tržního environmentalismu do politické praxe. Dnes je neziskovou organizací, která se veřejnou politiku pokouší ovlivňovat publikační činností. Mimo to spolupracuje

²¹ Dalším tehdy vzniklým směrem, který zpochybňoval environmentální ekonomii, byla ještě ekologická ekonomie, které se v České republice věnuje především Naděa Johanisová (viz například Johanisová 2014).

²² K totožným závěrům docházela také tzv. rakouská ekonomie životního prostředí. Ta vznikla ve stejné době jako tržní environmentalismus a liší se od něj jen v detailech (Slavíková et al. 2012, s. 103–114).

²³ V České republice například Josef Šíma a Tereza Urbanová, kteří v roce 2004 vydali knihu *Tržní přístup k ochraně životního prostředí* (2004).

²⁴ Zajímavostí je, že Terry Anderson se někdy odvolává na známého environmentálního myslitele Aldo Leopolda, který byl podle něj možná vůbec prvním tržním environmentalistou, „který rozuměl důležitosti pobídek a roli soukromého vlastnictví“ (Anderson a Huggins 2008, s. 18), protože „věřil, že nejlepší správci krajiny jsou ti, kteří ji vlastní, neboť nejlépe rozumí její komplexitě“ (Anderson a Huggins 2008, s. 27).

²⁵ Jak však ukázali Beder (2001) nebo Jacques a kolektiv (2008), tržní environmentalismus podporuje a propaguje řada neoliberalních/konzervativních *think tanků*, které jsou často financovány korporacemi. Proto by bylo zavádějící myslet si, že vliv tržního environmentalismu je omezen jen na jmenované organizace.

s konkrétními jednotlivci, kteří jejich myšlenky uplatňují v praxi, proto organizuje také workshopy, přednášky a semináře (PERC 2015).

Přestože byl tržní environmentalismus vždy alternativní směr k dodnes převládající environmentální ekonomii, můžeme si všimnout, že nabývá na významu. Zatímco starší publikace se věnovaly hlavně teoretickým principům, postupně získávají převahu případové studie a příklady z praxe, které dokazují, že se již nejedná jen o „teorii na papíře“, ale o reálné hnutí.

6.1. Vládní selhání a tragédie obecní pastviny

Když v roce 1991 vydali Terry Anderson a Donald Leal první „učebnici“ tržního environmentalismu, považovala řada lidí tento směr za oxymóron s tím, že není možné chránit životní prostředí prostřednictvím tržních mechanismů, neboť právě ty jsou přeci příčinou těchto problémů. Tržní environmentalisté se však snaží dokázat, že toto přesvědčení je mylné. Podle nich mohou být pozitivní podněty spojené s cenami, zisky a podnikáním mnohem efektivnější a levnější, nežli apel na lidskou morálku nebo tradiční environmentální politika orientovaná na negativní podněty spojené s regulací a daněmi (Anderson a Leal 2001, s. 4).

Výchozím předpokladem, na kterém své přesvědčení tržní environmentalisté staví, je, že člověk si vždy hledí vlastního zájmu. Ačkoli Anderson a Leal uznávají, že lidé jsou někdy schopni jednat kvůli morálním principům, je nepravděpodobné, že by apel na morálku lidskou povahu změnil (Anderson a Leal 2001, s. 5). Člověk je tak pojímán jako *homo economicus* – racionálně uvažující jedinec, který porovnává náklady a užitky a vždy volí tu variantu, o které se domnívá, že povede k maximalizaci jeho zisku (Slavíková et al. 2012, s. 27).

Podle tržních environmentalistů proto přírodní zdroje ochráníme nejlépe tak, že budeme této vlastnosti lidí využívat a zdroje privatizujeme. Stát údajně ve správu těchto statků selhává. Politici a státní úředníci, kteří se o jeho chod starají, totiž nenesou žádné náklady, udělají-li špatné rozhodnutí. Naopak pokud jsou přírodní zdroje ve vlastnictví „jednotlivců, korporací, neziskových environmentálních organizací nebo komunitních skupin, jsou tito majitelé podrobeni disciplině“ (Anderson a Leal 2001, s. 10).

plně, protože pokud dělají špatná rozhodnutí, dávají v sázku své vlastní bohatství“ (Anderson a Leal 2001, s. 4).

Dá se navíc předpokládat, říkají Anderson a Leal, že *„pokud není politik odpovědný za povolování těžby ropy na federální půdě nebo za environmentální dopady výstavby přehrad na nedotčených řekách, bude povolováno příliš mnoho těžby a stavěno příliš mnoho přehrad“* (2001, s. 11). To se bude dít obzvláště tehdy, pokud z takovýchto opatření těží zájmové skupiny nebo politikovi přinášejí volební hlasy. Charakter člověka se totiž se vstupem do politiky nemění – stále si hledí především svého zájmu (Anderson a Leal 2001, s. 11).

Příkladů, kdy stát selhal, můžeme v textech tržních environmentalistů najít mnoho. Anderson a Leal zmiňují například programy na podporu zemědělství. Ty platily farmářům za to, aby pěstovali plodiny jako pšenice, kukuřice, bavlna či rýže, čímž je *„podporovaly v přeměně močálů, lesů a luk na ornou půdu. Populace kachen, bažantů, křepelk a divokých zajíců za posledních 40 let drasticky poklesly, protože jejich habitat byl nahrazen dotovanými plodinami“* (2001, s. 70). Pokud by však stát do zemědělství nezasahoval, pokračují autoři, zemědělci by nebyli schopni hospodařit se ziskem na půdách, které mají špatnou kvalitu, takže by mnohé ekosystémy zůstaly zachovány (2001, s. 70).

Anderson proto často podotýká, že má-li být jednadvacáté století stoletím zeleným, je potřeba udělat z ochrany přírody výhodu, ne přítěž. A jak už bylo řečeno výše, tržní environmentalisté věří, že nejefektivnější je využít přirozenosti člověka a umožnit lidem, aby z ochrany přírody přímo profitovali. *„Individuální vlastnická práva, trhy a ceny jsou řešením, nikoli problémem“* (Anderson 2015).

Z popsané logiky vyplývá, že pokud se někomu vyplatí přeměnit unikátní stanoviště na ornou půdu nebo zdecimovat celý druh, udělá to. Příkladem může být bizon americký, kterého první bílí osadníci v 19. století dovedli na pokraj vyhynutí. Anderson a Leal odpovídají, že problémem bylo, že bizony nikdo nevládnul, dokud je někdo nezabil a tím si je nepřivlastnil (2001, s. 64). Výsledkem byla známá *tragédie obecní pastviny* – teoretický model, který v roce 1968 představil americký biolog Garret Hardin. Ten tvrdil, že mají-li lidé neomezený přístup k omezenému zdroji, snaží se všichni maximalizovat svůj zisk. To však

v konečném důsledku vede k vyčerpání zdroje, který postihne užitek všech (1968)²⁶.

Pro tržní environmentalisty je řešením tragédie obecní pastviny privatizace – pokud by v 19. století někdo vlastnil volně se pasoucí bizony a měl by z nich zisk, údajně by se postaral o to, aby jeho prostředek obživy někdo nevyhubil. Stát tak selhává nejen tím, že, zůstanu-li u příkladu bizonů, zakazuje jejich odstřel zákonem (tzn. regulací), ale také tím, že neumožní, aby někdo volná stáda vlastnil a obchodoval s nimi (tzn. nedává lidem prostor, aby trh vytvořili) (Anderson a Leal 2001).

Mohlo by se nyní zdát, že tržní environmentalisté by stát nejraději zrušili. V jejich teorii ale ve skutečnosti zastává významnou roli. „*Vláda má nedílnou úlohu v definování a prosazování vlastnických práv. Pokud právní stát chybí, podmínky, které jsou vlastní soukromému vlastnictví, zmizí a s nimi zmizí i potenciál pro environmentální správcovství*“ (Anderson a Leal 2001, s. 5). Vláda tak určuje pravidla hry – napomáhá při vytváření trhů a zároveň garantuje, že pokud budou vlastnická práva poškozena, potrestá viníka.

6.2. Ekonomický růst a vlastnická práva

Tržní environmentalisté se spoléhají na ekonomické principy, nikoli na explicitně deklarované závazky, že bude chráněn ten či onen zdroj. Údajně to není potřeba. Zastánci tržního environmentalismu totiž počítají s tím, že lidé budou žádat kvalitní životní prostředí a nedovolí, aby bylo ničeno. Klíčem je ekonomický růst. Anderson a Hugginsová to vysvětlují následovně:

V raných fázích ekonomického rozvoje jsou lidé často ochotni obětovat environmentální kvalitu pro dosažení vyšších příjmů; kvalita vody a vzduchu se může zhoršit a zdroje mohou být využívány k navýšení příjmů. Ale jak bohatství narůstá, lidé se přesouvají za pouhé přežívání, začínají žádat lepší správcovství a vyšší environmentální kvalitu (2008, s. 9–10).

²⁶ Hardinově tezi se dostalo značné kritiky. Tu shrnuje Nad'a Johanisová v knize *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly* (2014, s. 57–75), kde mimo jiné dokládá, že tradiční komunity fungují jinak, než jak Hardin předdeslal a že Hardinův článek „*nahrál všem, kteří měli nějaký ideologický či materiální zájem na privatizaci přírodních zdrojů či investování v zemích globálního Jihu*“ (2014, s. 60).

Ať se nám to líbí nebo ne, říkají autoři, environmentalisty můžeme být jen tehdy, když jsme dost bohatí, abychom si to dovolili. „*Lidé žijící na nebo blízko hranice životního minima si nemohou dovolit chránit krajinu pro její půvab nebo vyčistit svůj vzduch a vodu na úkor ekonomického rozvoje*“ (Anderson a Huggins 2008, s. 81).

Současný ředitel PERC Reed Watson navíc v jednom rozhovoru řekl, že „*představa, že ekonomický růst a kvalita životního prostředí se vzájemně vylučují je nejen mylná, ale také neodbytná a nebezpečná*“ (Fewell 2014), protože podkopává ochranu přírody a udržuje rozvojové země v chudobě. Podobně příkře se vyjadřují Anderson s Lealem, podle kterých má současná environmentální politika sklon soustřeďovat rozhodování do rukou úzké skupiny expertů, a být proto nedemokratická (2001, s. 168). Navíc v lidech podporuje spíše nepřátelství, nežli kooperaci, protože „*environmentalisté, developerské společnosti a státní a lokální zájmové skupiny čelí jeden proti druhému v politickém procesu, v němž jsou sázky vysoké, a vítěz bere často vše. Tato aréna podporuje mezi rozličnými uživateli přírodních zdrojů spíše zatrpklost než kooperaci*“ (Anderson a Leal 2001, s. 88).

Příklad konfliktních zájmů může být následující:

„Zamysleme se nad průzkumným ropným vrtem na veřejné půdě poblíž Yellowstonekého národního parku. Pro někoho může vrtná soustava představovat jen hluk a vizuální znečištění, které výrazně snižuje hodnotu návštěvy parku. Pro jiného můžu bližší pohled na masivní osvětlenou věž vrtající do hloubky čtyřicet tisíc stop pod zemským povrchem představovat fascinující kontrast mezi působivou technologií a nádhernou krajinou. A pro dělníka, jehož práce závisí na průzkumných vrtech, mohou být nedotčené hory a působivá technologie nepodstatné. Žádná z těchto hodnot není ani správná, ani špatná; každá představuje zvláštní zájem (Anderson a Leal 2001, s. 77).

Na otázku, jak sladit tyto různé preference lidí, autoři odpovídají obligátně trhem, který má vést k tzv. *win-win řešení*²⁷. Úspěšným příkladem tohoto přístupu je podle Andersona a Leala americká *Audubonova společnost*, která skupuje pozemky

²⁷ Strategie vyjednávání, která vede k tomu, že všechny strany mají z řešení prospěch. *Win-win řešení* staví Anderson do opozice k tzv. *win-lose* (či *hrám s nulovým součtem*), v nichž vítězství jedné strany je prohrou druhé.

za účelem ochrany biodiverzity. Z těchto území však nevylučuje veškerý rozvoj, naopak někde dokonce dovoluje těžit ropu a zemní plyn. Důvodem je, že jí tato těžba přináší zisky, které může investovat do skupování dalších oblastí nebo rozvoje šetrnějších technologií (2001, s. 83–88). „*Obchodovatelná vlastnická práva nutí obě strany zvažovat možné náklady jejich akcí*“ (2001, s. 83), vysvětlují autoři. Proto kdyby *Audubonova společnost* vyloučila z pozemků veškeré lidské zásahy, čelila by ušlým ziskům. Dovolit v některých oblastech malé množství těžby, nad kterou může mít přímou kontrolu, tak je pragmatickým řešením.

Tržní environmentalisté tento přístup často nazývají *environmentálním správcovstvím* a jedince, kteří takto jednají, jako environmentální podnikatele neboli *enviropreneurs*²⁸. Tito lidé podle Reeda Watsona využívají individuální vlastnická práva, smlouvy a trhy k zvýšení hodnoty environmentálních statků a odmítají hry s nulovým součtem, proto jsou „*protikladem politického environmentalismu*“ (Fewell 2014).

Tržní environmentalisté se ostatně často snaží nabourávat tradiční vnímání toho, kdo je tzv. *zelený*. Anderson a Hugginsová například v knize s příznačným názvem *Greener than thou: are you really an environmentalist?* tvrdí, že dnes máme zelené televizní stanice, zelené automobily, ekomatky, ekomódu nebo ekoturismus. Co ale opravdu z člověka dělá „*zeleného*“? V článku *Shoot an Elephant, Save a Community* Anderson a Shawn Regan například napadají kampaně, které usilují o zákaz trofejního lovu a odstřelu zvířat v Africe. Jako příklad uvádějí kritiku, která se snesla v roce 2011 na ředitele hlavní americké webhostingové společnosti *Go Daddy* Boba Parsona. Ten v Zimbabwe ulovil slona, který údajně ničil tamějším vesničanům úrodu, a video následně sdílel na internetu (Caulfield 2011). Podle Andersona a Regana je ze strany environmentálních organizací emotivní kritika pochopitelná a užitečná pro získání finanční podpory, avšak „*ignoruje komplexnost konfliktů mezi lidmi a volně žijícími zvířaty*“ (Anderson a Regan 2011). Proto jsou podle nich environmentální organizace dobré v řečnění, ale krátké na výsledky.

²⁸ Do češtiny těžko přeložitelná slovní hříčka vzniklá spojením anglického „*environmental*“ a „*entrepreneur*“.

Populace zvířat se podle autorů nezvýší tím, že zakážeme jejich odstřel, ale tím, že ho umožníme. Nezbytné je, aby místní komunity získaly vlastnická práva k přílehlým oblastem, mohly je spravovat a nést tak nejen náklady, ale i zisky. V Zimbabwe to zajišťuje například tzv. program *CAMPFIRE*²⁹. „*Vůdcové komunit znalí místních fauny a flory a jejího propojení s lidmi pomáhají stanovovat udržitelné lovecké kvóty. Lov následně členům komunity zajišťuje práci, odškodnění za poničenou úrodu, maso pro vesničany*“ (Anderson a Regan 2011). Pokud je však odstřel zakázán, nemají volně žijící zvířata žádnou ekonomickou hodnotu a vlastníci půdy, byť by to byly místní komunity, se orientují spíše na zemědělství než na ochranu ekosystémů, která je neužívají. „*Pro vlastníky pozemků, kteří nesou náklady spojené s divokými zvířaty, je rozhodnutí, zda tyto zvířata chránit, snadné: dokud platí, zůstává*“ (Anderson a Regan 2011).

To, že by příroda mohla mít jinou než ekonomickou hodnotu, tržní environmentalisté nepřipouštějí. „*Jediná hodnota prostředí se odvozuje od lidských představ. (...) Lidé nemohou spravovat přírodní zdroje v zájmu zvířat, rostlin nebo ostatních organismů, protože neexistuje žádný Dr. Doolittle, který by ‚mluvil se zvířaty‘ a zjistil, co je pro ně nejlepší*“ (Anderson a Leal 2001, s. 10).

Aby tržní systém fungoval, musí být vlastníci majetku schopní prosadit svá práva proti viníkům. Tržním environmentalistům je proto často vytýkáno, že v případě volně se pohybujících živočichů, vody nebo vzduchu to je takřka nemožné. Buď je znečišťovatelů mnoho, nebo nejsou dohledatelní. Podle Andersona a Leala to ale ještě neznamená, že by trhy selhávaly. Znamená to spíše to, že ustanovení a prosazení soukromých vlastnických práv je příliš nákladné. Vlastnická práva se totiž neustále vyvíjejí v závislosti na očekávaném zisku (Anderson a Leal 2001, s. 23). Jinými slovy pokud je například čipování zvířat, hlídání jejich pohybu a případně souzení se s někým, kdo nám toto zvíře zabil, nákladnější než očekávané zisky, vlastnická práva a trh s nimi se nerozvinou.

V hledání viníka a snížení nákladů mohou velkou měrou pomoci nové technologie. V této souvislosti tržní environmentalisté zmiňují například stopovací látky, které by mohly být navázány na určité zdroje a fungovaly by jako psí známky označující

²⁹ Neboli *Communal Areas Management Programme for Indigenous Resources*.

vlastníka. Viníka je možné dohledat i zpětně sledováním a modelováním toku znečištění. Tyto návrhy údajně „*dokládají, že věda může být nápomocná v obraně vlastnických práv*“ (Anderson a Leal 2001, s. 136). Z jejich přístupu je zároveň nepochybné, že věří, že adekvátní technologie a adaptační strategie budou nalezeny, bude-li to potřeba. „*Byla to vysoká cena mědi, která napomohla podnítit přechod na optická vlákna a satelitní komunikaci jako náhradu za miliony mil měděných drátů*“ (Anderson a Leal 2001, s. 9).

To nás vede k poslednímu výraznému rysu tržního environmentalismu – velký důraz je kladen na proces či vývoj. Jak lidské společenství roste a spotřebovává přírodní zdroje, mění se i jeho podoba v závislosti na okamžitých potřebách. Anderson a Botkin proto přirovnávají tržní environmentalismus k dynamické ekologii a ekonomiku k ekosystému. Tak jako dynamická ekologie vidí přírodu jako „*nikdy nekončící film [ve kterém se] prostředí neustále proměňuje*“, tak i ekonomika je pod neustálým vlivem lidského důmyslu a technologií, které mění její povahu a zase se jí přizpůsobují (2014). „*Lepším propojením lidského jednání s naším dynamickým přírodním světem můžeme najít způsoby, které přírodě napomohou k zachování biodiverzity, a lidem dovolí prosperovat materiálně i esteticky*“ (2014).

6.3. Shrnutí

Jak jsou pojímány environmentální problémy a jejich příčiny?

Přestože se tržní environmentalismus zabývá problémy jako znečištění vody a vzduchu, ztráta živočišných druhů a ekosystémů, odlesňování či dokonce globální oteplování, jeho proponenti takřka nikdy nehovoří tak, že by se jednalo o závažné téma, jehož řešení je existenční nutností. Když hovoří o těchto tématech, vysvětlují své motivace spíše tak, že „*zvysují kvalitu životního prostředí*“, nežli že by „*odvraceli katastrofu*“. Proto z toho vyvozují, že environmentální problémy vnímají jako jakékoli jiné problémy, které lidem sice znepríjemňují život, ale nijak je neohrožují.

Za hlavní příčinu environmentálních problémů považují neexistující nebo špatně vymahatelná vlastnická práva k omezeným přírodním zdrojům. Pokud je lidé mohou využívat neomezeně, vede to k *tragédii obecní pastviny*.

Na neexistenci soukromých vlastnických práv podle nich nese hlavní podíl viny stát. Ten řadou svých zákonů a úmluv nedovoluje privatizovat některé přírodní zdroje a raději je spravuje sám. Tržní environmentalisté ale soustavně poukazují na to, že stát ve skutečnosti přírodní zdroje spravuje kontraproduktivně a nákladně, protože politici a úředníci nemusí platit za škody, které svými rozhodnutími způsobí.

Jak je navrhováno environmentální problémy řešit?

Tržní environmentalisté navrhují řešit environmentální problémy prostřednictvím soukromých vlastnických práv a tržních mechanismů. Jsou přesvědčení, že bude-li někdo vlastnit přírodní zdroj, bude mít osobní zájem na jeho ochraně, pokud se mu to ekonomicky vyplatí. To zajistí rostoucí životní úroveň lidí, kteří budou automaticky žádat kvalitnější životní prostředí a poptávat ho na trzích. Díky tomu budou majitelé podnikování spravovat zdroj odpovědně. Proto není potřeba, aby někdo explicitně hovořil o tom, že je potřeba chránit prales. Správně nastavené podmínky umožňující, aby environmentálně příznivé aktivity byly profitabilní, odvedou všechnu práci.

Aby vlastnická práva zamezila znečišťování životního prostředí, které by se logicky mohly vlastníkům vyplatit více než investice do nápravných opatření, musí být tato práva vymahatelná u soudu. Vlastník poškozený znečišťováním musí mít možnost žalovat znečišťovatele. Znečišťovatel je pak nucen nést náklady spojené se znečištěním. Jedním z hlavních aktérů je proto stát, který určuje pravidla hry. Jednak má umožnit privatizaci přírodních zdrojů, jednak jim dát prostor se projevit (tzn. neregulovat je a nedeformovat ceny například daněmi), jednak zajistit právní ochranu vlastníkům.

Nejdůležitějším aktérem je však v tržním environmentalismu soukromý vlastník, který si hledí vlastního zájmu. Tržní environmentalisté přitom nerozlišují, kým tento vlastník je. Ať už se jedná o jednotlivce, organizaci, firmu nebo občanské sdružení, všichni se chovají stejně – jako *homo economicus*³⁰.

³⁰ John Dryzek se v této souvislosti pozastavuje nad rozporem, který implicitně tržní environmentalismus obsahuje – celý směr stojí na přesvědčení, že všichni si hledí vlastního zájmu. Nicméně ne všichni se tak mohou chovat, neboť někdo musí upravovat rámeček vlastnických

Jaké postavení má vůči přírodě člověk?

Tržní environmentalismus je antropocentrický směr, protože příroda je v jeho pojetí zásobárnou zdrojů, které slouží k uspokojování lidských potřeb. Příroda nenese ani žádný zvláštní status (například že by bylo uznáno, že je klíčová pro přežití člověka), je to zkrátka statek jako každý jiný, a pokud tak s ním budeme nakládat, bude to to nejlepší, co můžeme udělat. Tento postoj je znatelný především tehdy, když ochranu přírodních zdrojů staví na roveň jiných zájmů (viz příklad průzkumného vrtu, dělníka a milovníka přírody) a veškeré snahy o upřednostnění ochrany přírody odmítají s tím, že nedemokraticky upřednostňují zájmy jedněch nad druhými.

práv ve veřejném zájmu. Z logiky tržních environmentalistů ale vyplývá, že i tento jedinec by měl nastavovat pravidla tak, aby se vyplatily hlavně jemu (Dryzek 2013, s. 134).

7. Přírodní kapitalismus

Přírodní kapitalismus se pojí především s fyzikem Amory Lovinsem a jeho bývalou manželkou Hunter Lovinsovou, jejichž hlavním tématem je od druhé poloviny 70. let produktivita zdrojů a udržitelný rozvoj. Přírodní kapitalismus se etabloval v druhé polovině 90. let poté, co se Lovinsovi spolupodíleli na dvou hlavních knihách tohoto směru – v roce 1995 *Faktor čtyři: dvojnásobný blahobyt – poloviční spotřeba přírodních zdrojů* (Weizsäcker et al. 1996) a v roce 1999 *Přírodní kapitalismus: jak se rodí další průmyslová revoluce* (Hawken et al. 2003). Přestože název *přírodní kapitalismus* není v obecném povědomí příliš rozšířený, obě knihy byly přijaty především u politických činitelů kladně a byly přeloženy do řady jazyků. Krom toho, že politici některá opatření hlavně v oblasti efektivního využívání energie aplikují do praxe, vznikly iniciativy, které myšlenky dále rozvádějí – například *Institut Faktor 10*.

Šíření myšlenek přírodního kapitalismu se věnují nadále i Lovinsovi, a to hlavně prostřednictvím dvou organizací – *Rocky Mountain Institute* a *Natural Capitalism Solutions*, obě z amerického Colorada. První jmenovanou založili Lovinsovi společně v roce 1982. Zatímco Amory Lovins je dosud jejím předsedou, Hunter Lovinsová z něj odešla v roce 2002 a založila vlastní organizaci *Natural Capitalism Solutions*. Obě organizace se však věnují témuž – šíření myšlenek přírodního kapitalismu mezi podnikatele a politiky a ekologickému poradenství pro firmy. *Rocky Mountain Institute* se navíc zabývá výzkumem.

7.1. Jsme špatnými kapitalisty

Podle přírodních kapitalistů nedokáže tradiční environmentalismus čelit výzvám, před kterými lidstvo stojí. Environmentální problémy už totiž nejsou ani tak o znečištěných řekách nebo o úniku nějakého jedu, ale o celosvětové ztrátě ekosystémových služeb, na kterých je závislý náš život, a tedy i ekonomická aktivita. „*Co je potřeba je modernizace celé naší technologické infrastruktury,*“ říkají (Lovins a Lovins 2005, s. 29).

Příčinu dnešního stavu máme hledat v úspěchu průmyslové revoluce, respektive v logice konvenčního kapitalismu. Ten totiž přes své pokroky nedokázal rozpo-

znat hodnotu přírodního kapitálu, na kterém je závislý, a nedokázal vyvinout „*takové stroje a kulturní pravidla, jež by vedly k lepšímu využívání těchto pokladů*“ (Weizsäcker et al. 1996, s. 22). Autoři to vysvětlují tak, že se přírodní zdroje zdály nekonečné a náš blahobyt omezoval jen nedostatek lidí a výkonnost průmyslu. Dnes je to naopak. „*Trvalý pokrok dnes není omezován počtem rybářských lodí, ale klesajícím počtem ryb; nikoli výkonností čerpadel, ale vypleněním podzemních zásob vody; ne počtem motorových pil, ale mizením pralesů*“ (Hawken et al. 2003, s. 21).

Takovýto kapitalismus podle autorů nectí ekonomické učebnice, které říkají, že je potřeba šetřit nejvzácnější zdroj, protože limituje náš pokrok. „*Kapitalismus tak, jak se nyní praktikuje, je finančně ziskovou, avšak neudržitelnou úchylkou lidského vývoje. (...) Likviduje totiž svůj kapitál a nazývá to příjem*“ (Hawken et al. 2003, s. 23). Autoři tak vlastně říkají, že nejsme dobří kapitalisté. Abychom jimi byli, musíme ocenit všechny typy kapitálu (který rozdělují na vyrobený, finanční, lidský i přírodní) a likvidaci přírody, pokud k ní dojde, započítat jako ztrátu.

Může se nyní zdát, že přírodní kapitalismus v podstatě opakuje, co říkal Arthur Cecil Pigou a směry pokoušející se penězi ocenit přírodu, ale není tomu tak. Hawken, Lovins a Lovinsová tvrdí, že nestačí připsat přírodnímu kapitálu monetární hodnotu – jednak nedokážeme mnohé ekosystémové služby nahradit, jednak je jejich oceňování obtížné a nepřesné (2003, s. 23) „*Spíše než ztrácat desetiletí debatami o tom, kolika penězi ocenit ekosystémové služby (...) větší smysl dává chovat se tak, jako bychom je řádně ohodnocovali prostřednictvím provozním principů, které jsou ziskové dokonce nyní, kdy má přírodní kapitál nulovou cenu*“ (Lovins 2000). Součástí přírodního kapitalismu tak není jen snaha o ocenění přírodního kapitálu, která ostatně v jejich podání znamená spíše jakési uvědomování si, že příroda není bezcenná. Přírodní kapitalismus spíše usiluje o komplexní modernizace celé technologické struktury. Klíčovou roli v tom má hrát radikální zvýšení produktivity, přeprojektování průmyslových systémů podle systémů přírodních, přechod k ekonomice služeb a investování do přírodního kapitálu. Dohromady mají tyto principy vést k další průmyslové revoluci.

Ta má vyřešit nejen environmentální problémy, ale i ty sociální. Přírodní kapitalismus totiž umožňuje, aby i rozvojové země a vůbec veškerá narůstající světová po-

pulace dosáhla životní úrovně rozvinutých zemí, což může „pomoci zmírnit polarizaci blahobytu mezi bohatými a chudými částmi světa“ (Hawken et al. 2003, s. 32). Žádaný je proto ekonomický růst, jelikož chudí lidé nesou největší břemeno degradace životního prostředí, protože si „nemohou dovolit vodní filtry, život v čistých městských čtvrtích, prázdniny na horách nebo odklad vojenské služby v době ropné války v Perském zálivu“ (Hawken et al. 2003, s. 203).

Přestože přírodní kapitalisté v podstatě vycházejí z přesvědčení, že přírodními zdroji se plýtvá a je nezbytné je šetřit, zmínkám o omezování a šetření se úzkostlivě vyhýbají. Zvýšit efektivnost je podle nich něco jiného, než „omezení, nepohodlnost, zpátečnictví. Politikové znovu a znovu tvrdili, že šetřit energii znamená jezdit méně autem a v zimě více mrznout. To ale nemluvili o efektivnosti“ (Weizsäcker et al. 1996, s. 24). Zvýšit efektivnost údajně znamená „pokrok, lepší časy, větší blahobyty“ (Weizsäcker et al. 1996, s. 32). Přírodní kapitalisté tak oponují názoru, že ochrana životního prostředí je v rozporu s ekonomickým rozvojem. „Tyto cíle se vzájemně nevylučují, ale ve skutečnosti se navzájem podporují. Chovat se udržitelným způsobem je jedním z nejlepších způsobů, jak vytvářet byznys, zaměstnanost a ekonomickou vitalitu“ (Lovins 2000).

7.2. Budme dobří kapitalisté

Představte si svět (...) kde prostorné, bezpečné automobily tiše sviští revitalizovanými městy a obcemi, přátelskými předměstími a úrodnými, prosperujícími venkovy a nespalují přitom žádnou naftu a vypouštějí jen čistou pitnou vodu (...) kde jsou nové budovy zapojené do zaparkovaných aut a vytvářejí dostatek energie i k chodu starých budov (...) kde válka proti Zemi je u konce, kde se lesy rozrůstají, farmy napodobují přírodní systémy, řeky jsou průzračné (...) a nyní si představte sílu nás všech dohromady, která by to uskutečnila. (Lovins 2007)

Tento popis možné budoucnosti přednesl Amory Lovins na pětadvacátém výročí *Rocky Mountaint Institute*. S podobně optimistickými představami se u přírodních kapitalistů setkáme často. Z jejich strany se přitom nejedná o utopické světy v daleké budoucnosti, ale o něco, co je uskutečnitelné tady a teď. Řešení našich největších problémů totiž leží přímo před námi, stačí je jen zvednout, říkají (Ha-

wken et al. 2003, s. 375–6). Jediné, co je potřeba, je následovat principy přírodního kapitalismu a nejmodernější techniky a metody, ve kterých se ztělesňují. O jaké principy se jedná?

Prvním a nejdůležitějším principem je radikální zvýšení produktivity zdrojů. Přírodní kapitalisté si uvědomují, že lidstvo se rozpíná a zvětšuje svůj dopad na planetu, jsou proto přesvědčeni, že má-li „*být v budoucnosti nějaká prosperita, musí společnost využívat zdrojů neskonale produktivněji – z každé jednotky energie, vody, materiálů nebo čehokoli, co si vypůjčí od planety a spotřebuje, musí získávat čtyřnásobný, desetinásobný nebo i stonásobný efekt*“ (Hawken et al. 2003, s. 26). Jinak řečeno dosahovat stejného množství užítka při snížené spotřebě materiálů a energie.

Aby dodali svým tvrzením na přesvědčivosti, uvádějí přírodní kapitalisté jak ve *Faktoru čtyři*, tak v *Přírodním kapitalismu* desítky realizovaných opatření, které vedly k významnému zvýšení produktivity, a to v celé řadě oblastí – bydlení, průmyslová výroba, doprava, zemědělství... Konkrétně se jedná například o automobily s extrémně nízkou spotřebou na vodíkové palivové články, pasivní domy fungující jen z obnovitelných zdrojů energie, vysoce účinné elektrospotřebiče, kapkové zavlažování rostlin, biointenzivní zemědělství apod.

Jednou z největších výtek přírodním kapitalistům je, že zvýšení produktivity ještě automaticky neznamená lepší stav životního prostředí. Naopak je doloženo, že účinnější využívání zdrojů často vede spíše ke zvýšení jeho celkové spotřeby³¹. Přestože se tímto paradoxem zastánci přírodního kapitalismu podrobně nezabývají, často upozorňují na to, že zvýšená produktivita je jen prvním krokem. „*Efektivita kupuje čas, ovšem není-li tento čas využit k redesignu toho, jak byznys funguje a jak jsou vyráběny a dopravovány produkty, žádné množství efektivit nevyřeší klimatickou krizi nebo nám nedovolí vytvořit opravdu udržitelnou ekonomii*“ (Lovins 2011, s. 284–5).

Zvýšení produktivity zdrojů je proto potřeba spojit s druhým principem přírodního kapitalismu – přeprojektovat průmyslové systémy tak, aby se podobaly sys-

³¹ Tento jev, známý jako *Jevonsův paradox* či *Rebound effect*, popsal poprvé v roce 1865 ekonom William Stanley Jevons na příkladu nárůstu využívání uhlí v Anglii po objevu parního stroje. Více viz například Alcott (2005).

témům přírodním. Jak tomu máme rozumět? Hawken, Lovins a Lovinsová tvrdí, že zatímco příroda funguje jako uzavřený systém regulovaný zpětnými vazbami, průmyslový systém je lineární – z přírody odebere určitý zdroj, který do ní vrátí jako nevyužitelný odpad (Hawken et al. 2003, s. 71–2). To je však podle autorů neúnosné, a proto je nezbytné koncept odpadu odbourat. K tomu má dojít nejen zvýšením produktivity, která sníží množství odpadu, ale také přebudováním produkčního systému. Je potřeba „*nově promyslet vše, co spotřebováváme: Jak to funguje, odkud to přichází, kam to směřuje a jak můžeme dokázat získat tu či onu službu z čistého toku takřka ničeho – než myšlenek*“ (Hawken et al. 2003, s. 108). Produkty by proto měly být navrhovány tak, aby byly snadno opravitelné, recyklovatelné a využitelné pro něco jiného, takže by se z odpadu pro jeden provoz stal výchozí zdroj pro jiný. Obrazně řečeno by tento nový systém měl připomínat spíše klimax, nežli raná sukcesní stádia (Hawken et al. 2003, s. 99).

Napodobovat přírodní systémy podle přírodních kapitalistů také znamená imitovat její technologická řešení. „*Pavouci produkují ze strávených cvrčků a much hedvábí, které je silné jako polyamid kevlar, ale je mnohem pevnější, aniž k tomu potřebují vařit kyselinu sírovou a používat vysokoteplotních lisů*“ (Hawken et al. 2003, s. 34). Autoři tvrdí, že kdybychom napodobili například právě výrobu pavoučího hedvábí, ušetřili bychom nemálo energie a materiálů.

Navzdory optimistickému přístupu k technologiím, který se vine veškerými texty přírodních kapitalistů, je z jejich formulací někdy znát nedůvěra v pokroky lidstva. Podle vlastních slov nevěří, že technologie vyřeší všechny naše problémy, a to proto, že „*nedokáže vytvořit komplexní systémy, na kterých je člověk zásadně závislý*“ (Hawken et al. 2003, s. 187–8). Jmenovitě produkci kyslíku, rozklad organických odpadů, opylovače, regulaci chemického složení atmosféry apod. Nesouhlasně se staví také proti jaderné energetice (Lovins 2009a) nebo GMO (Lovins 2014).

Třetím principem přírodního kapitalismu je přejít na ekonomiku služeb, ve které se výrobci „*přestávají pojmát jako prodejci produktů a místo toho se stávají poskytovateli služeb*“ (Hawken et al. 2003, s. 35). Výrobci by se v takovéto ekonomice nepokoušeli prodávat kancelářský nábytek nebo automobily, ale přímo by je spotřebitelům pronajímali. Výhodou tohoto systému je, že by výrobci – tedy poskytovatelé služeb – měli přímý zájem na dlouhé životnosti výrobků a jejich účinnosti

(Weizsäcker et al. 1996, s. 103), což je opakem dnešního rozšířeného jevu *plánovaného zastarávání*.

Všechny tři zmíněné principy by podle přírodních kapitalistů přišly vniveč, kdyby nebylo posledního principu, kterým je investování do přírodního kapitálu. „*Abychom udrželi příjem, potřebujeme nejenom udržovat naše zásoby přírodního kapitálu, ale (...) je třeba ho dramaticky zvýšit,*“ zdůrazňují Hawken, Lovins a Lovinsová (2003, s. 193). Tyto investice se nemají ztělesňovat ani tak v cílených projektech na zotavení nějaké krajiny, ale spíše změnou daňového systému, který nyní kontraproduktivně zvyhodňuje taková průmyslová odvětví, která neberou ohled na životní prostředí. Jak by měl být daňový systém změněn? Podle přírodních kapitalistů by měly být silně zdaněny například plyny zapříčiňující změnu klimatu, jaderná energie a všechny jiné neobnovitelné způsoby vyrábění elektřiny, pesticidy, umělá hnojiva nebo fosfor (Hawken et al. 2003, s. 202).

Zastánci přírodního kapitalismu se v tomto ohledu spoléhají na sílu trhu, neboť cílem není ani „*opustit kapitalismus a vrátit se k tupohlavé regulaci (...) [ani] vyřadit tržní ekonomii ani odmítat její platné a závažné principy nebo její mocné mechanismy (...) je potřeba využívat je a uvědomovat si zároveň jejich hranice a omezení*“ (Hawken et al. 2003, s. 307). Těmito hranicemi je údajně to, že trh se neřídí morálkou a nepřikládá přírodnímu kapitálu žádnou hodnotu – tyto aspekty je nutné dodat zvenčí, a to z politiky, etiky a náboženství, neboť „*jen ty mohou odhalovat smysluplné cíle pro nástroje ekonomického procesu*“ (Hawken et al. 2003, s. 309). Zdá se tedy, že tržní principy nejsou v přírodním kapitalismu *a priori* adorovány, ostatně tržní fundamentalismus dokonce přirovnávají k náboženství. Na druhou stranu například o inovacích v automobilovém průmyslu tvrdí, že „*zavedení hyperauta na trh nevyžaduje nové daně za pohonné hmoty ani vládou zaváděné standardy. Není nutné plnit předpoklady ochránců životního prostředí,*“ neboť nové automobily se budou prodávat zkrátka proto, že budou v každém ohledu lepší než současné modely (Hawken et al. 2003, s. 45) a firmy je budou vyvíjet, neboť by jinak ztratily konkurenční výhodu. To jinými slovy znamená, že tržní principy samy o sobě k nápravě stačí.

I z jiných pasáží se zdá, že klíčoví aktéři přijmou principy přírodního kapitalismu jednoduše proto, že jim přinášejí konkurenční výhodu a peníze. Jako důkaz Hunter

Lovinsová uvádí firmy, které už dnes mění své postupy. Zmiňuje například závazky *Walmartu* k zmiřnění ekologické stopy nebo *Unileveru* k bezodpadové produkci (Lovins 2009b). Tyto dílčí změny však podle mého názoru ještě neznamenají, že firmy přijmou morálku přírodního kapitalismu a změni se podle jeho dalších principů³². Jak jsme však zjistili z reakce na Jevonsův paradox, právě to je potřeba – komplexních, synergických změn, které se navzájem posilují k dosažení co největšího účinku.

7.3. Shrnutí

Jak jsou pojímány environmentální problémy a jejich příčiny?

Pokud přírodní kapitalisté hovoří o environmentálních problémech, zmiňují na prvním místě ztrátu ekosystémových služeb, které jsou dodatečně zhoršovány dalšími problémy, především klimatickou změnou. Tato ztráta ekosystémových služeb je něčím, co ohrožuje, když ne naši existenci, tak zcela určitě naši stávající životní úroveň a blahobyt. Viditelné je to obzvláště u obyvatel rozvojových zemí, kteří jsou ovlivňováni environmentálními problémy nejvíce, neboť nemají dostatečnou ekonomickou úroveň, která by jim dovolila problémům čelit.

Kořenem těchto problémů je podle přírodních kapitalistů fakt, že přírodní kapitál nemá v současné podobě kapitalismu žádnou hodnotu – je pojímán jako nekonečný a bezplatný zdroj surovin, odkladiště a recyklátor odpadů a poskytovatel služeb. Veškerý obchodní systém je v důsledku toho špatně zorganizovaný a svůj nejdůležitější kapitál, který mu umožňuje existenci, vyčerpává a degraduje – konkrétně plýtvá zdroji a vytváří příliš mnoho odpadu. To znamená, že problematický je současný model kapitalismu, ne však kapitalismus sám o sobě. Ten zastánci přírodního kapitalismu neproblematizují a naopak se k němu – respektive k svobodnému podnikání a tržním silám – staví pozitivně.

Jak je navrhováno environmentální problémy řešit?

³² K podobným závěrům dochází také někteří recenzenti *Faktoru čtyři a Přírodního kapitalismu*. Americký filosof David Schweickart například poukazuje na to, že se přírodní kapitalisté nezabývají fundamentálními otázkami toho, jak kapitalismus funguje, což je vede k mylným závěrům (2009). Jiří Stehlík upozorňuje na podobný problém – přírodní kapitalisté navrhuji rozšířit stávající model kapitalismu, avšak tak, že to odporuje samotné jeho podstatě, a tak je vlastně přírodní kapitalismus protimluvem (2006).

Cestou k vyřešení environmentálních problémů a udržitelnému rozvoji má být přechod k takovému kapitalismu, který si bude vědom hodnoty přírodního kapitálu. Nejlepším způsobem, jak toho dosáhnout, je jednat podle čtyř základních principů: radikálně zvýšit produktivitu, přeprojektovat výrobní systémy podle systémů přírodních, přejít k ekonomice služeb a investovat do přírodního kapitálu. Přestože přijetí každého z těchto principů má samo o sobě pozitivní dopady, důležité jsou všechny, neboť jedině jejich společným působením se systém stane opravdu udržitelný.

První impulsy ke změně mají přicházet, a už přicházejí, z podnikatelského sektoru, který v ochraně přírody vidí konkurenční výhodu. Spolu s podnikatelským sektorem se na přechodu k přírodnímu kapitalismu má podílet také stát, který má především změnit daňový systém tak, aby zvýhodňoval environmentálně příznivé chování. Součástí řešení mají být ale i jednotliví lidé v roli uvědomělých spotřebitelů, kteří žádají environmentální příznivé výrobky.

Jaké postavení má vůči přírodě člověk?

Přestože se v textech přírodních kapitalistů setkáme se slovy jako „*zdroje vypůjčené od planety*“ nebo „*plenění přírody*“ a s jistým obdivem k její důmyslnosti a efektivnosti, příroda ve skutečnosti není ničím více než zdrojem a systémem, který přináší člověku blahobyt. Zmíněná slova vypovídají jen o tom, že přírodní kapitál má oproti jiným kapitálům (vyrobenému, finančnímu, lidskému) zvláštní postavení, neboť se bez něj člověk neobejde a některé jeho složky nedokáže nahradit. Z toho však opět plyne jen to, že hodnota přírody se odvozuje jen z jejího prospěchu pro člověka a člověk, který má v přírodním kapitalismu ústřední postavení, by měl spravovat přírodní kapitál zodpovědně, neboť tím prospívá především sobě.

8. Ekologická modernizace

Ekologické modernizace je oproti předešlým relativně úzce vymezeným směrům diverzifikovanější, nejasnější, a tím i hůře popsitelná. Ačkoli neexistuje jedna obecně sdílená definice ekologické modernizace a její chápání se mění v závislosti na autorovi, je možné odhalit některé prvky, na kterých se autoři shodují. Cílem této kapitoly proto není úplný a vyčerpávající popis všech nuancí napříč ekologickou modernizací, ale spíše zachycení jejich nejcharakterističtějších rysů.

Většina autorů klade vznik ekologické modernizace do 80. let 20. století, kdy se v Německu, Nizozemí a Velké Británii objevila úzká skupina teoretiků, kteří se snažili postihnout, jak vzrůstající environmentální zájem formuje nově vznikající ekologické reformy. Mezi hlavní autory patří Martin Jänicke, Joseph Huber, Udo Simonis, Maarten Hajer, Gert Spaargaren, Arthur P. J. Mol, Albert Weale nebo Joseph Murphy (pro úplný přehled viz Oharková 2011, s. 19–22). Většina z nich pochází z Evropy, a to i přesto, že se vliv ekologické modernizace od roku 2000 rozšiřuje na jiné kontinenty.

Vznik a vývoj ekologické modernizace je tedy úzce spjatý s ekologickými reformami, a to především těmi, které v posledních třech desetiletích zavedlo Německo, Nizozemí, Japonsko, Švýcarsko a skandinávské země (Dryzek 2013, s. 165–170). Za výchozí bod těchto reforem, a tedy i ekologické modernizace, řada autorů považuje zprávu *Our Common Future* (WCED 1987), jejíž doporučení i nadále postupně implementuje řada zemí. Ekologická modernizace je tak široce uplatňovaným konceptem, který mnozí označují dokonce za mainstream.

8.1. Antimodernismus vs. superindustrializace

Modernizace je pojem úzce svázaný s kapitalismem. Podle Martina Jänicka je to systematické, na znalostech založené zlepšování postupů a výrobků, které je vnitřně spjaté s kapitalistickou průmyslovou společností. A třebaže tento proces způsobuje celou řadu problémů, je možné ovlivňovat jeho dopady. Ekologická modernizace je proto o „*změně směru, kterým se technologický rozvoj ubírá. Nutkání [kapitalismu] k neustálému zlepšování postupů a výrobků se má dít nyní ve prospěch našeho životního prostředí*“ (Jänicke 2000, s. 2). Ekologická mo-

demodernizace tak neusiluje o revoluční změnu a nepátrá po alternativě ke kapitalismu, ale pokouší se změnit jeho směřování.

To bylo v zásadním rozporu s kritikou radikálního environmentálního hnutí 70. a 80. let, které „*upřednostňovalo jedovatou kritiku kapitalismu a industrialismu a soustředilo se na fundamentální rozchod s modernitou*“ (Mol et al. 2009b). Environmentalisté a environmentální sociologové³³ tehdy zpochybňovali kapitalismus a mainstreamovou ekonomii s tím, že nejsou ze své podstaty schopné dospět k environmentálně a sociálně příznivému stavu. Ekologická modernizace tyto myšlenky nechala za sebou³⁴, „*přímočaře odmítla antimodernistické sentimenty*“ (Hajer 1995, s. 33) a nabídla alternativní odpověď, které se ochotně ujaly vlády a soukromý sektor.

Zastánci ekologické modernizace totiž považují snahy o demodernizaci za kontraproduktivní. Buttel argumentuje tím, že se těmto požadavkům nikdy nedostalo většího ohlasu veřejnosti ani politických činitelů. Vracet se zpátky je podle něj nemožné proto, že „*většina lidí (...) nebude ochotna významněji zredukovat své životní standardy, byť s vědomím toho, že by to mohlo zlepšit zdraví a udržitelnost životního prostředí*“ (Buttel 2003, s. 322–3). Ekologická modernizace s radikálními proudy nesdílí ani odpor k trhům a jeho aktérům motivovaným ziskem. Naopak kritizuje *omezující stát* za jeho nepružnost a spoléhání se na tzv. *end-of-pipe*³⁵ technologie a regulace (Mol 2000, s. 49). Mol však upozorňuje na to, že ekologická modernizace je neustále se vyvíjejícím konceptem, který například pohled na stát a trh reviduje. První práce z 80. let „*byly charakteristické velkým důrazem na roli technologických inovací obzvláště v oblasti průmyslové produkce, spíše kritickým postojem k (byrokratickému) státu a relativně příznivým postojem k trhu*“ (Mol 2000, s. 46). Pozdější práce už nahlížely na stát a tržní dynamiku vyváženěji a více pozornosti věnovaly spotřebě a proměňujícím se institucím a kultuře. Od poloviny 90. let vzrůstá zájem o globální rozměr eko-

³³ Jmenovitě například Allan Schnaiberg a jeho teorie běžícího pásu výroby, James O'Connor a jeho druhý rozpor kapitalismu, E. F. Schumacher a jeho kniha *Malé je milé* nebo Arne Naess a jeho hlubinná ekologie.

³⁴ Přestože se ekologická modernizace důrazně vymezuje vůči radikálním směrům, Buttel jim přiznává důležitou roli. Tvrdí, že jen díky nim se mohla ekologická modernizace rozvinout – jednak díky diskuzím, které obě hnutí vedly, jednak tím, že radikální environmentální hnutí uvedlo environmentální problematiku do obecného povědomí (2000, s. 64).

³⁵ Přístup k řešení environmentálních problémů či konkrétní technologie, které řeší následky environmentálních problémů, nikoli příčiny.

logické modernizace a její průběh v nově industrializovaných zemích (Mol 2000, s. 46).

Před tento posun přetrvává v ekologické modernizaci přesvědčení, že „*jedinou možnou cestou z ekologické krize je jít v industrializaci dál k hyper či superindustrializaci*“ (Mol a Spaargaren 1992, s. 336). Barry však poznamenává, že změna nepřijde sama od sebe – hlavní aktéři musí být uvědoměli a brát cílený ohled na životní prostředí (2005, s. 307). V pojetí ekologické modernizaci je proto ekologická krize výsledkem společenského uspořádání, jehož instituce a aktéři si neuvědomují potřebu jednat environmentálně příznivě.

8.2. Ekologická modernizace slabá a silná

Jak konkrétně ekologická modernizace problémy řeší? Rozmanitost přístupů vedla například Petera Christoffa k rozdělení ekologické modernizace na slabou a silnou (1996)³⁶. Slabá ekologická modernizace se spoléhá na technologická a ekonomická řešení environmentálních problémů – environmentální problémy jsou chápány jako příležitosti k ekonomickému růstu, neboť pokročilejší technologie generují zisk snižováním výrobních nákladů. Příkladem může být Německo, které v 80. letech investovalo do nových technologií a „*během desetiletí se z německého průmyslu stal světový vůdce v rozvoji a/nebo produkci solární fotovoltaiky, vysoce účinných turbín, vodíkem poháněných aut, energeticky účinných domácích spotřebičů*“ (Christoff 1996, s. 74). Slabá ekologická modernizace je charakteristická také technokratickou politikou tvořenou elitou vědců, ekonomů a politiků, která využívá svého pokroku jako konkurenční výhody vůči méně rozvinutým státům.

Přestože i silná verze ekologické modernizace podle Christoffa zdůrazňuje potřebu lepších technologií, samy o sobě nejsou dostatečné – musí být doplněny o komplexní změnu institucí a ekonomiky, které uvědoměle berou ohled na životní prostředí. Tyto institucionální změny výstižně charakterizují Mol se Sonnenfeldem (2000, s. 6–7), kteří je rozdělují do pěti kategorií:

³⁶ Velmi podobně dělí Hajer ekologickou modernizaci na techno-korporátní a reflexivní (1995). Mol a Spaargaren zase hovoří o ekonomicko-technické a institucionálně-kulturní variantě (2000) a Jänicke o technokracii a sociokracii (2000, s. 3).

1) Mění se role vědy a technologií, které jsou nově oceňovány za jejich přínos k řešení nastalých problémů, a to i přesto, že mnohé z nich zapříčinily. Tradiční *end-of-pipe* přístup byl postupně nahrazený nejprve preventivními technologiemi a poté strukturálními změnami společensko-technologických systémů. Pozornost od čistíček odpadních vod a odsiřovacích technologií se tak obrací na nové dopravní systémy, obnovitelnou energetiku a integrované vodní hospodářství kombinované s novými koncepty managementu, vlastnických vztahů a mechanismů oceňování (Mol a Jänicke 2009, s. 21).

2) Vrstá důležitost tržní dynamiky a ekonomických aktérů. Důležité je internalizovat externality a dát tak environmentálním problémům „*stálou a ústřední pozici v rozhodovacích procesech soukromých firem a spotřebitelů s pomocí analýz životního cyklu, environmentálních zpráv a auditů (...) certifikačních systémů a na spotřebitele orientovaných struktur jako je eco-labeling, rozvoj ekologických norem pro spotřebitele apod.*“ (Huber 1982 v Mol et al. 2009b).

3) Mění se role národního státu. Tento proces autoři nazývají politickou modernizací, která se ztělesňuje v decentralizovanějším, flexibilnějším a konsenzuálním stylu vlády, která se nesnaží ze své vrcholové pozice regulovat a ovládat ostatní aktéry pod ní, ale spíše s nimi spolupracovat a podněcovat je v žádaném chování.

4) Mění se role sociálních hnutí, které již nejsou radikální, anti-systémové a vyloučené z rozhodovacích procesů. Naopak jsou „*zapojeny v neustálém dynamickém procesu budování koalic s rychle se měnícími oponenty a partnery s cílem maximalizovat a zachovat zisky v oblasti životního prostředí*“ (Mol 2000, s. 49).

5) Posunuje se diskurz a rodí se nové ideologie, které odmítají, že by environmentální a ekonomické zájmy byly protikladné. Z textů odvozují, že tyto nové ideologie odlišně vnímají také přírodu a životní prostředí, které jsou omezeny na zdroj a recyklátor o kterém Mol a Spaargaren mluví jako o „*živinové základně*“ (1992, s. 337).

Všechny tyto změny již probíhají a soustavně si nalézají cestu do praktické politiky – důkazem jsou tak různé projevy jako jednotlivé ekologické reformy řady

zemí, zrod stran zelených, koncept *kvalitních environmentálních regulací* zavedený sítí EPA (Egilson 2007) nebo profesionalizace environmentálního hnutí (Binka 2009). Podle Barryho (2005) či Hajera (1995) úspěch ekologické modernizace souvisí úzce s její politickou atraktivitou – jednak ekologická modernizace nevyžaduje zásadní změny a zásahy do organizací a principů vlastnictví, jednak se zaměřuje spíše na produkci než spotřebu, takže neklade velké požadavky ani na spotřebitele. Buttel navíc dodává, že nabízí pozitivní alternativu k pesimistickému a apokalyptickému vyznění jiných proudů (2000, s. 63–4).

I přes úspěch ekologické modernizace se někteří autoři pozastavují nad tím, do jaké míry je ekologická modernizace uskutečnitelná ve své silné variantě. Přestože se totiž teoretici shodují na tom, že nakonec jedině silná varianta má největší potenciál čelit ekologické krizi, v praxi se uplatňuje spíše slabá varianta. Samotní zastánci ekologické modernizace tak problematizují a revidují základní myšlenky. Jänicke například tvrdí, že modernizační přístup v úzkém technokratickém smyslu u rozsáhlých a akutních problémů, jako je ztráta biodiverzity, půdní eroze nebo klimatická změna, není schůdným řešením a nestačí k dlouhodobé environmentální stabilizaci (2000). Christoff dokonce konstatuje, že nejsilnější a nejradikálnější představy ekologické modernizace „budou často stát v opozici vůči převládajícímu, průmyslovému, modernistickému, instrumentálnímu vztahu k přírodě jako využitelnému zdroji“ (1996, s. 90). V průběhu let se tak samotní obhájci ekologické modernizace dostávají spíše k pozicím, vůči kterým se zpočátku celý proud vymezoval.

8.3. Shrnutí

Jak jsou pojímány environmentální problémy a jejich příčiny?

Tomu, co jsou environmentální problémy a co je jejich příčinou, teoretikové ekologické modernizace nevěnují zvláštní pozornost. Pokud se už vyjadřují k environmentálním problémům, hovoří především o degradaci ekosystémových služeb a jejím dopadu na blahobyt společnosti. Někteří autoři upozorňují na to, že některé problémy (ztráta biodiverzity, klimatická změna, půdní eroze...) jsou problematictější než jiné a vyžadují důraznější kroky. Zároveň však takřka vůbec nepochybují o tom, že je možné najít řešení.

Ekologická modernizace chápe environmentální problémy jako důsledky špatného či nedostatečného industriálního rozvoje – tzn. nedostatečně vyvinutých institucionálních a ekonomických struktur, malého environmentálního uvědomění, málo pokročilých technologií. Příčinou ekologické krize tak je, podobně jako u přírodního kapitalismu, současná podoba kapitalismu a modernity, nikoli kapitalismus či modernita sama o sobě.

Jak je navrhováno environmentální problémy řešit?

Na rozdíl od předchozích směrů je ekologická modernizace tendencí, která se již z velké části uskutečňuje v Evropě, Asii i jinde. Environmentální problémy podle ní nejlépe vyřeší další rozvoj modernity. Není potřeba omezovat ekonomický rozvoj, musíme ho akorát zefektivnit – vyrábět více s méně prostředky. Zatímco slabá varianta ekologické modernizace vidí řešení v technologickém pokroku, silná verze dodává, že je nezbytné reformovat také instituce a ekonomiku tak, aby všechny pracovaly s ohledem na životní prostředí.

Hlavními aktéry má být vláda, soukromý sektor, reformisticky orientovaní environmentalisté a spotřebitelé. Všichni přitom mají přijmout nové role – vláda by měla ostatní subjekty pozitivně podněcovat ke strukturálním změnám například ekonomickými pobídkami, nikoli regulacemi a zákony. Soukromý sektor by měl ochotně upravit své fungování, neboť je to pro něj ekonomicky výhodné. Environmentální organizace by zase měly spolupracovat se státem i firmami a podílet se na změnách zákonů a napomáhat soukromému sektoru v transformaci. Charakteristickým prvkem tedy je kooperace, nikoli konflikt.

Jaké postavení má vůči přírodě člověk?

Téma přírody či etiky nemá v textech ekologické modernizace místo. Setkat se můžeme leda se zmínkami o životním prostředí, které je přitom redukováno na zdroj, či, slovy samotných autorů, na „živinovou základnu“, která slouží k uspokojování materiálních lidských potřeb. Příroda má tudíž hodnotu jen s ohledem na člověka, člověk stojí v centru tohoto směru.

9. Postenvironmentalismus v kontextu environmentálních směrů – komparace

Doposud jsem charakterizovala jednotlivé směry odděleně. Už při jejich letném srovnání je až zarážející, kolik podobných názorů a dokonce formulací s postenvironmentalismem směry sdílejí. Při bližším pohledu však vyvstávají i určité rozdíly. Záměrem této kapitoly je společné a rozdílné rysy popsat.

9.1. Postenvironmentalismus a tržní environmentalismus

Tržní environmentalismus a postenvironmentalismus jsou z formálního hlediska dva dosti odlišné směry. Tam, kde tržní environmentalismus nabízí zcela konkrétní odpovědi na otázky po řešení environmentálních problémů (ustavení soukromých vlastnických práv), postenvironmentalismus odpovědi spíše načrtává a jedno univerzální řešení nenabízí. Troufám si proto tvrdit, že postenvironmentalismus se od tržního environmentalismu v přístupu k řešení environmentálních problémů z analyzovaných směrů odlišuje nejvíce. Není tak konkrétní, neomezuje se na čistě ekonomické nástroje ochrany přírody a dovoluje více, byť omezených, interpretací a cest.

Nejmarkantnější rozdíl spatřuji hlavně v jejich postoji ke státu a trhu. Zastánci obou směrů shodně kritizují stát za jeho neefektivní ochranu přírody a přemíru regulací, jejich reakce se ale liší. Zatímco postenvironmentalisté jsou tržními oportunisty, tržní environmentalisté jsou fundamentalisté a o funkčnosti tržních mechanismů nepochybují. To bezesporu pramení v neoliberálních kořenech tohoto směru. Stát proto redukuje na toho, kdo určuje pravidla hry a garantuje jejich vymahatelnost. Postenvironmentalisté trh takto neadorují, a dokonce v jedné publikaci tržní fundamentalisty explicitně odsuzují za jejich omezený pohled (Nordhaus a Shellenberger 2007, s. 232–235). Podle nich jsou státní zásahy do trhu důležité, neboť trh sám o sobě nedokáže reagovat dostatečně rychle na urgentní problémy, jako je klimatická změna.

Přes tento zásadní rozdíl postenvironmentalismus s tržním environmentalismem sdílí předpoklad, že ekonomický růst je podmínkou ochrany životního prostředí. Shodně se tak opírají o environmentální Kuznetsovu křivku a postmaterialismus Ronalda Ingleharta. Jedině dostatečně bohatí lidé mají podle nich možnost zabývat se ochranou životního prostředí.

Směry mají dále společný kritický přístup k environmentálnímu hnutí a jeho základním pojmům a konceptům, které relativizují. Ilustrativní je titul jedné z knih tržního environmentalismu *Greener than thou: are you really an environmentalist?* (Anderson a Huggins 2008) ve které autoři převracejí vzhůru nohama stereotypní a v médiích často reprodukovanou představu environmentálního hnutí jako shluku jedinců, kteří třídí odpad, moralizují a staví rozvoji do cesty překážky. Jakkoli zůstává otázkou, do jaké míry tento obraz přejímá široká společnost, oba směry se shodují na tom, že je to kontraproduktivní obraz, který o sobě environmentální hnutí nadále reprodukuje. V jejich pojetí je pravý environmentalista člověk podporující ekonomický růst, který neapeluje na morálku a nežádá po lidech, aby snížili svou spotřebu nebo změnili spotřební vzorce. Místo toho se snaží vytvářet spojení i s domnělými nepřáteli – soukromým sektorem a velkými korporacemi, které nově vnímá jako rovnocenné partnery.

Podobně je zacházeno i s přírodou, respektive se zažitou představou přírody jako čehosi výjimečného a hodnotného. Když tržní environmentalisté doporučují privatizovat omezené přírodní zdroje od uhlí, vodních toků až po volně se pohybující živočichy, implicitně dle mého názoru nabourávají intuitivní přesvědčení, že řeku nebo vzduch by nikdo neměl vlastnit, neboť jsou všech bez rozdílu, případně že mají hodnotu o sobě. Postenvironmentalisté zase na strach ze ztráty ledovců a přírodních druhů jakoby odpovídali „*No a?*“. Obě směry tímto přístupem přírodě odnímají jakýkoli zvláštní status, který je jí často připisován v rámci tradičního environmentálního hnutí. Příroda je v jejich pojetí jen další komoditou, která nemá žádnou vnitřní hodnotu.

9.2. Postenvironmentalismus a přírodní kapitalismus

Porovnáme-li postenvironmentalismus s přírodním kapitalismem, i zde narazíme na překvapivě podobné názory. Oba směry tvrdí, že současné environmentální

problémy mají jinou povahu než problémy před padesáti lety – jsou komplexnější, a proto vyžadují odlišná řešení, než jaká nabízí tradiční environmentální hnutí. Shodně také prohlašují, že je kontraproduktivní žádat, aby se lidé uskromnili a změnili své společenské hodnoty. Naopak je potřeba dosahovat co největší ekonomické prosperity, neboť jen zaopatření lidé si mohou dovolit chránit životní prostředí. Ekonomický růst je v jejich pojetí podmínkou environmentálně příznivého chování, nikoli překážkou. Oba také tvrdí, že jimi nabízené cesty jsou lékem nejen na environmentální problémy, ale i ty sociální, jako je chudoba, hladomor a nezaměstnanost.

I přes tyto podobnosti se přírodní kapitalismus od postenvironmentalismu liší ve dvou zásadních bodech. Předně tvrdí, že přírodní kapitál má zvláštní postavení, protože na něm závisí naše přežití. Proto s ním musíme zacházet opatrně a s úctou, abychom jej nenarušili příliš. I když jsme totiž schopni napodobit řadu jeho procesů, nejkomplexnější systémy vytvořit uměle nedokážeme. Postenvironmentalisté na to odpovídají, že přírodní kapitál žádný zvláštní ohled nevyžaduje. Lidé jsou totiž schopni napodobit a zvládnout i tak náročné úkoly, jako je výroba kyslíku nebo koloběh dusíku, potřebují k tomu akorát dostatek času a peněz.

To souvisí s dalším tématem, ve kterém se postenvironmentalisté s přírodními kapitalisty rozcházejí. Tím je postoj ke GMO a jaderné energetice. Oba směry sice přijímají technologie optimisticky, ostatně publikace přírodního kapitalismu jsou plné technologických novinek, přesto je přírodní kapitalismus skeptický ohledně GMO a jaderné energetiky, které jsou podle něj příliš riskantní a schází jim ona pokora k jejich komplexitě. Naopak postenvironmentalisté je přijímají nekriticky a tvrdí, že hrají v řešení environmentálních problémů nezastupitelnou roli. Odmítat je je podle nich kontraproduktivní lpění na *status quo*. Postenvironmentalisté tedy vděčně přijímají modernitu a ústřední postavení člověka k přírodě, zatímco přírodní kapitalisté jsou v tomto ohledu pokornější, ačkoli stále zvláštní status přírodního kapitálu odvozují od jeho užitku pro člověka.

Na způsobu řešení environmentálních problémů se však oba směry víceméně shodují, ačkoli přírodní kapitalismus je opět ve svých návrzích konkrétnější (viz jeho čtyři principy). Z ochrany přírody (míněno například snižování skleníko-

vých emisí, nikoli ochrany divočiny, kterou oba směry vůbec netematizují) je potřeba udělat „dobrý byznys“, a dát tak soukromému sektoru jasný stimul, že je v jeho zájmu přijmout nejnovější technologie a rozvíjet environmentálně příznivější postupy. Tomu má napomáhat stát. Zde však narážíme ještě na jeden rozdíl. Postenvironmentalisté na první místo kladou státní investice do čistějších technologií, které mají mít vyšší potenciál než regulace a restriktivní opatření. Přírodní kapitalisté sice také hovoří o „investicích do přírodního kapitálu“, ale z kontextu je patrné, že mají na mysli výnos získaný z vhodně nastavených daní.

9.3. Postenvironmentalismus a ekologická modernizace

S ekologickou modernizací má postenvironmentalismus společnou kritiku radikálního environmentálního hnutí. A to i přesto, že postenvironmentalismus se vůči environmentálnímu hnutí vymezuje mnohem razantněji a explicitněji než ekologická modernizace, která v 80. letech vznikla jako odpověď na radikální environmentální hnutí požadující rozchod s kapitalismem, a od té doby žije vlastním životem bez potřeby opakovat, v čem radikální hnutí selhává. Také postenvironmentalismus dnes vzniká mimo jiné jako odpověď na radikální hlasy, které volají po okamžitých rozhodných krocích pro odvrácení ekologické katastrofy.

Oba směry environmentálnímu hnutí vytýkají na spotřebitele orientované požadavky, důraz na regulace a postoj, že ekonomický růst je s ochranou přírody neslučitelný. Tyto kontraproduktivní požadavky podle obou vedou k marginalizaci environmentálního hnutí, které následně není s to naplňovat své cíle. Proto na radikální požadavky po rozchodu s kapitalismem odpovídají, že žádná změna systému není nutná – je potřeba jej akorát zefektivnit. To nejlépe ilustrují následující citace, které jsem zmínila již v úvodu: postenvironmentalisté tvrdí, že „řešení ekologické krize vyvolané modernitou, technologií a pokrokem bude další modernita, technologie a pokrok“ (Nordhaus a Shellenberger 2011b), zatímco představitelé ekologické modernizace v podstatě totožně tvrdí, že „jedinou možnou cestou z ekologické krize je jít v industrializaci dál“ (Mol a Spaargaren 1992, s. 336). V praxi to shodně podle obou směrů znamená zefektivnit výrobní procesy a vyvinout pokročilejší a čistější technologie.

Obě tendence dále vyzývají k tomu, aby jednotlivé subjekty převzaly nové role – stát by měl méně regulovat a více umožňovat a pobízet. Soukromý sektor by měl v environmentálních opatřeních spatřovat konkurenční výhodu a environmentální organizace by měly státu a soukromému sektoru napomáhat. Takovýto stav by měl být proto charakteristický spíše kooperací, nežli konfliktem. Aktéři již nadále nemají být nepřátelé, ale partneři, které dosahují cílů společně.

10. Diskuze

Na základě zjištěných poznatků se domnívám, že postenvironmentalisté nepřicházejí navzdory svým proklamacím s něčím zásadně novým a odlišným – navrhuji řešení, která už navrhli jiní, staví na předpokladech, na kterých staví i jiní. Co je ale pro postenvironmentalisty oproti analyzovaným směrům specifické, je to, jak celé téma environmentálních problémů rámuje a jak ho prezentují navenek. Velký důraz kladou na optimismus a pozitivní přístup, který se ztělesňuje v jejich akceptování antropocénu, kterého by se lidstvo nemělo zaleknout a vzdát se své vůdčí role, naopak by ji mělo svědomitě přijmout. „*Toto je Země, kterou jsme vytvořili, a máme tu povinnost jakožto druh ji chránit a spravovat s láskou a inteligencí. Není zruinovaná. Je stále nádherná*“ (Marris et al. 2011). I když ani ostatní analyzované směry pokrok nepopírají a implicitně na něj spoléhají, pouze postenvironmentalisté na něj kladou takový důraz. Dovolím si dokonce tvrdit, že je to jeden z jejich nejcharakterističtějších rysů³⁷.

Víru ve schopnosti lidstva postenvironmentalisté doplňují snahou o to, aby jejich cíle byly srozumitelné široké veřejnosti. Jejich přístup bych přirovnala k jakýmsi PR manažerům environmentálního hnutí, kteří se pokoušejí vytvořit ve společnosti kladný obraz o své činnosti. Proto když hovoří například o řešení environmentálních problémů, účelově raději mluví o tom, že vytvoří nová pracovní místa, nežli sníží emise skleníkových plynů. Tato taktika není nová. Vysledovat ji můžeme jak u analyzovaných směrů, tak u mnohých současných environmentálních organizací včetně českého *Greenpeace* nebo *Hnutí Duha* (více viz Pelikán a Vlasatá 2013), kterým se s postupující profesionalizací mění i rétorika.

Obecně se dá říci, že postenvironmentalismus nestojí v cestě ostatním analyzovaným směrům, naopak jsou s nimi kompatibilní. Dalo by se proto říci, že postenvironmentalismus je dokonce jejich vyvrcholením, jejich jednotícím prvkem, který po nich mnohé opakuje, ale motivačně jim dodává punc novosti a naléhavosti.

³⁷ Paradoxní je, že přes tuto důvěru v pokrok postenvironmentalisté nepřipouštějí, že by lidstvo bylo schopné změnit socioekonomický systém, jak navrhuji některé radikální proudy environmentalismu. Snadnější jim očividně přijde vynalézt novou technologii, nežli změnit ekonomiku.

Jak tvrdil John Barry (2005) či Maarten Hajer (1995) v případě ekologické modernizace – umírněný reformistický přístup je politicky atraktivní a vyhovuje elitám, korporacím a politikům. Osobně bych doplnila, že vyhovuje i většině společnosti, po které nejsou žádány ústupky, naopak je jim slibován ještě větší blahobyt. Ekologické modernizaci se podařilo podle Barryho a Hajera uspět právě díky tomuto přístupu, který dnes postenvironmentalisté rozvíjejí a hlavně – umí jej dobře prodat. Z toho se dá vyvodit, že postenvironmentalismus má významnou šanci získat podporu širší společnosti a politických elit, ačkoli uznávám, že proměnných je více nežli jejich politická a společenská atraktivita.

Svou domněnku stavím mimo jiné na závěrech odborníka na sociální geografii Jona Andersona, který se v článku *From 'zombies' to 'coyotes': environmentalism where we are* (2010) zamýšlí nad tím, za jakých podmínek se může environmentalismus stát mainstreamem. V tradičně pojetém environmentalismu vidí hned tři překážky. Zaprvé zůstává pojem *životní prostředí* pro mnoho lidí abstraktní a oddělený od jejich každodenního vnímání. Zadruhé je environmentalismus proti konzumnímu chování a orientaci na rozvoj a modernizaci, která však zaujímá v současné společnosti významné místo. A zatřetí environmentalismus se zaměřuje na limitování, které spolu s katastrofickými předpověďmi snižuje jeho přitažlivost. Postenvironmentalismus však těmito neduhy netrpí. Zaprvé smazává dichotomii člověk-příroda. Nově není příroda „někde-venku“, lidé sami jsou přírodou. Zadruhé postenvironmentalismus rozvoj a modernizaci staví do centra zájmu. Zatřetí otevřeně vystupuje proti restriktivním opatřením a katastrofismu, namísto kterých nabízí pozitivní přístup. Anderson vyvozuje, že „*environmentalismus musí být přerámován, aby zapadl do současného kontextu*“ (Anderson 2010, s. 983), což se postenvironmentalismu očividně daří.

Přílišná nekritičnost k vládnoucím strukturám a institucím pravděpodobně vedla Paula Kingsnortha (2012) a Lornu Salzman (2008) k tomu, že postenvironmentalismus přirovnali k neoliberalismu. Mé porovnání s opravdu neoliberálním tržním environmentalismem však ukázalo, že postenvironmentalismus neoliberální v pravém slova smyslu evidentně není, významně se liší jejich pohled na roli státu a Kingnorth a Salzman se mýlí. Je však pravda, že dnes neoliberalismus nejčastěji slouží jako zastřešující pejorativní označení pro pravicovou politiku

s důrazem na ekonomický růst, ekonomické reformy liberalizující ekonomiku a kooperaci soukromého sektoru se státním (Boas a Gans-Morse 2009). V tomto omezeném a dezinterpretujícím smyslu postenvironmentalismus „neoliberální“ opravdu je.

Za zmínku stojí, že je to právě toto „neoliberální“, pravicové politické smýšlení, z něhož se ozývají hlasy popírající nebo bagatelizující environmentální problémy, jak dokazuje Austin (2002) nebo Jacques a kolektiv (2008). Zmiňovaní autoři poukazují na to, že zejména konzervativní *think tanky* tvoří antienvironmentální frontu, která podporuje skeptické postoje k environmentalismu³⁸. Přestože postenvironmentalismus není skeptický do té míry, že by popíral závažnost klimatické změny, s touto antienvironmentální frontou se mírně překrývá – například ve víře, že lidský důmysl vyřeší všechny nastalé problémy (podobně jako Simon 2006; nebo Klaus 2007) nebo že existují důležitější sociální problémy, které si zaslouží investice více než výslovná ochrana přírody (podobně jako Lomborg 2006).

Blízkost ke skeptickému antienvironmentálnímu táboru vzbuzuje pochybnost nad pravými záměry postenvironmentalismu i nad tím, do jaké míry může být úspěšný v naplňování vytyčených environmentálních cílů. Spekulativní je hlavně jeho předpoklad, že ekonomická prosperita vede k zlepšování stavu životního prostředí a plodí environmentálně příznivé jednání. Zatímco některé znečišťující látky se opravdu s rostoucím hrubým domácím produktem snižují (například kyslíčnick sířičitý), jiné nikoli. A mezi ty patrně patří CO₂ (např. Kaika a Zervas 2013, s. 1400; Tisdell 2001, s. 186) – původce klimatické změny, kterou chtějí postenvironmentalisté vyřešit především.

Spoléhat se na ekonomický růst není perspektivní ani podle dalších autorů, jejichž tradice má kořeny ve zprávě *The Limits to growth* (Meadows et al. 1972) a mezi které patří třeba hnutí udržitelného nerůstu, Richard Douthwaite (1999) nebo u nás Nad'a Johanisová a Eva Fraňková (2013). Autoři *The Limits to*

³⁸ Tento fenomén můžeme vidět i v České republice, kde roli konzervativních think tanků zastává *Liberální institut* a Václavem Klausem založené *Centrum pro ekonomiku a politiku*. Oba think tanky vedle propagace liberálního myšlení publikují environmentálně skeptické knihy, např. *Zelená apokalypsa* Martina Loužka, *Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus* Mojmirá Hampla, sborník *Globální oteplování – realita, nebo bublina?* nebo *Skeptický ekolog* Bjørna Lomborga.

growth pomocí počítačové simulace předpověděli, že růst ekonomiky a populace povede k brzkému vyčerpání klíčových zdrojů. Přestože podcenili vliv technologického vývoje (Moldan 2012), socioekonom Fred Turner po třiceti letech jejich závěry potvrdil a řekl, že „*globální systém je na neudržitelné cestě, ledaž by došlo k značnému a rapidnímu omezení spotřebitelského chování v kombinaci s technologickým pokrokem*“ (2008, s. 410).

Přestože je dopad ekonomického růstu na životní prostředí nadále zkoumán a konsensus neexistuje, není možné ignorovat jmenované argumenty, které obzvláště po ekonomické krizi v roce 2008 ještě zesílily. Postenvironmentalisté však na tuto kritiku odpovídají mlčením, respektive nepřestávají tvrdit, že čím bohatší svět bude, tím lépe se může věnovat adaptaci na změny klimatu.

Tím se však mohou dostat do slepé uličky. Pokud by se ukázalo, že se jim úspěšně daří získávat na svou stranu politiky, soukromý sektor i obyčejné lidi, ale s naplňováním cílů je to horší a předpovídaná dekarbonizace se neděje, mohou snadno podlehnout tzv. *zelené únavě*³⁹ či syndromu vyhoření. Podle Librové a Pelikána to plyne z jejich teleologické motivace jednání neboli z jejich důrazu na cíl, který slouží jako hlavní měřítko správnosti jejich jednání (2015). Postenvironmentální „*účelový, racionální, cílevědomý teleologický postoj (...) je dvojnásobně zatížen potenciálem zklamání – jak z faktického neúspěchu plynoucího z extrémní komplexity environmentálních problémů, tak z velkých očekávání*“ (Librová a Pelikán 2015). Jak to však bude doopravdy, ukáže teprve čas.

³⁹ Únava či neschopnost pokračovat v činnosti způsobená dlouhodobým neúspěchem a nepochopením mezi vynaloženou energií a výsledky (Librová 2013, s. 56).

11. Závěr

Ústředním tématem této práce byl relativně nový úkaz v současném environmentálním hnutí, který se nazývá postenvironmentalismus či nový environmentalismus. Jeho zastánci se vymezují vůči ostatním environmentálním směrům, vybízí k přehodnocení podstaty environmentalismu a snaží se působit dojmem, že se jedná o nový přístup k řešení environmentálních problémů. Toto tvrzení jsem se pokusila prozkoumat do hloubky, proto v jádru mé práce stálo srovnání postenvironmentalismu s tržním environmentalismem, přírodním kapitalismem a ekologickou modernizací, s nimiž sdílel pozitivní přístup k pokroku, technologiím a tržní ekonomice. Cílem bylo odpovědět na otázky *co to vůbec postenvironmentalismus je? V čem na tyto směry navazuje? A s čím novým oproti nim přichází?*

Analýza textů ukázala, že postenvironmentalismus se směry sdílí celou řadu společných rysů. Těmi jsou: Ekonomický růst je vnímán jako podmínka ochrany životního prostředí, nikoli jako překážka. Využití tržních mechanismů a ekonomické pobízení soukromého sektoru k přijetí environmentálně příznivých opatření jsou považovány za jednu z nejdůležitějších složek řešení environmentálních problémů. Svorně je kritizována omezující/regulační role státu. Státní instituce mají umožňovat a napomáhat změnám ekonomickými pobídkami a investicemi do výzkumu nových technologií. K technologiím samotným je přistupováno nekriticky, jsou považovány za nezbytnou součást řešení environmentálních problémů. Při snaze o řešení environmentálních problémů je kladen důraz na kooperující aktéry – stát, soukromý sektor, environmentální hnutí, kteří se pokoušejí dosáhnout win-win řešení. Antropocentrický přístup ke světu, který znamená, že hodnota přírody je odvozována od užitečnosti pro člověka. Tradiční environmentální hnutí je kritizováno pro údajnou neefektivitu v řešení komplexních environmentálních problémů a pro jeho přetrvávající marginální postavení ve společnosti.

Jak zní tedy odpověď na otázku, s čím novým postenvironmentalismus přichází? Domnívám se, že jeho originalita nespočívá ani tak v navrhovaných řešeních a pojmání environmentálních problémů, neboť ty se překrývají s jinými směry. Co je však možné považovat za specifické je jeho snaha o přerámování environmen-

tálních problémů tak, aby byly srozumitelnější a lákavější pro širokou společnost. Docházím proto k závěru, že postenvironmentalismus je jednotící frontou prorůstových, protržních, na budoucnost orientovaných, technooptimistických směrů, jimž propůjčuje silný hlas svou neotřelou a pozitivně laděnou rétorikou. V návaznosti na to bylo také diskutováno, má-li postenvironmentalismus šanci na úspěch. Jeho manažerský, pozitivní přístup a srozumitelnost dává jistou naději, že by na svou stranu mohl získat mnoho přívrženců včetně soukromého sektoru a politických elit. Na druhou stranu řada vědeckých studií vyvrací některé postenvironmentální předpoklady, jmenovitě jeho základní tezi, že ekonomický růst vede k zlepšování životního prostředí a probouzí environmentální uvědomění. To může znamenat, že proklamovaná urychlená řešení environmentálních problémů, kterých bychom se po přijetí postenvironmentálního přístupu měli dočkat, zůstanou pouhými proklamacemi.

12. Jmenný rejstřík

A

Acemoglu, Daron.....	19
Adams, Jonathan.....	14
Alcott, Blake.....	35
Anderson, Jon.....	52
Anderson, Terry.....	6, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 47
Asufu-Adjaye, John.....	7
Austin, Andrew.....	53

B

Baden, John.....	22
Barry, John.....	7, 42, 44, 52
Baskin, Jeremy.....	10
Beder, Sharon.....	22
Binka, Bohuslav.....	14, 44
Blackwater, Bill.....	9
Blühdorn, Ingolfur.....	9
Boas, Taylor.....	53
Botkin, Daniel.....	29
Brand, Steward.....	7, 10
Brook, Barry.....	7
Brulle, Robert.....	9
Buttel, Frederick Howard.....	41, 44

C

Carter, Neil.....	7
Caulfield, Phillip.....	27
Crutzen, Paul.....	9

D

Disman, Miroslav.....	4
Dobson, Andrew.....	14
Dokoupil, Ivo.....	13
Dorsch, Michael.....	16
Douthwaite, Richard.....	53
Dryzek, John.....	4, 5, 30, 31, 40
Dunlap, Riley.....	9

E

Egilson, David.....	44
Ellis, Erle.....	14

F

Flores, Marco.....	15
Fraňková, Eva.....	16, 53
Friedman, Milton.....	22

G

Gans-Morse, Jordan.....	53
Geissler, Hana.....	4

H

Hajer, Maarten.....	40, 41, 42, 44, 52
Hampl, Mojmír.....	53
Hardin, Gerret.....	24, 25
Hawken, Paul.....	6, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Hayek, August von.....	22
Hepler, Lauren.....	19
Huber, Joseph.....	40, 43
Huggins, Laura.....	22, 25, 26, 27, 47

Ch

Christoff, Peter.....	42, 44
-----------------------	--------

I

Inglehart, Ronald.....	16, 47
------------------------	--------

J

Jacques, Peter.....	22, 53
Jänicke, Martin.....	40, 42, 43, 44
Jevons, William Stanley.....	35
Johanisová, Naďa.....	16, 22, 25, 53

K

Kaika, Dimitra.....	53
Kareiva, Peter.....	13
Keulartz, Josef.....	11
Kingsnorth, Paul.....	1, 7, 11, 52
Klaus, Václav.....	53
Kloor, Keith.....	7, 10
Klvač, Pavel.....	13
Kohák, Erazim.....	14
Krech, Shepard.....	7

L

Lalasz, Robert.....	13
Leal, Donald.....	23, 24, 25, 26, 28, 29
Leopold, Aldo.....	22
Librová, Hana.....	2, 17, 54
Lomborg, Bjørn.....	53
Loužek, Martin.....	53
Lovins, Amory.....	6, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38
Lovins, Hunter.....	6, 32, 33, 36, 37, 38
Lynas, Marc.....	7, 10

M

Marris, Emma7, 10, 51
Marvier, Michelle 13
Maslow, Abraham 16
McKibben, Bill 10
Meadows, Donella 53
Mises, Ludwig von 22
Mol, Arthur P. J.2, 6, 40, 41, 42, 43, 49
Moldan, Bedřich 54
Moore, Patrick 7
Mouralová, Magdalena 4
Murphy, Joseph 40

N

Naess, Arne 41
Nordhaus, Ted 1, 2, 5, 7, 9, 10, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 18, 19, 46, 49

O

O'Connor, James 41
Oharková, Alena 40

P

Pelikán, Vojtěch 1, 2, 7, 51, 54
Pigou, Arthur Cecil 33

R

Regan, Shawn 27, 28
Robinson, James 19
Rockström, Johan 14

S

Salzman, Lorna 1, 52
Shellenberger, Michael... 1, 2, 5, 7, 9, 10, 12,
13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 46, 49
Schnaiberg, Allan 41
Schumacher, Ernst Friedrich 41
Schweickart, David 38

Simon, Julian 19, 22, 53
Simonis, Udo 40
Slavíková, Lenka 6, 22, 23
Sonnenfeld, David Allan 6, 42
Spaargaren, Gert 2, 40, 42, 43, 49
Stehlík, Jiří 38
Stoermer, Eugene 9
Stroup, Richard 22

Š

Šíma, Josef 22

T

Tisdell, Clem 53
Trivett, Vincent 19
Turner, Fred 54

U

Urbanová, Tereza 22

V

Visconti, Guido 10
Vlasatá, Zuzana 51

W

Watson, Reed 26, 27
Weale, Albert 40
Weizsäcker, Ernst Ulrich von 6, 32, 33,
34, 37
Werbach, Adam 7

Y

Yandle, Bruce 22

Z

Zervas, Efthimios 53

13. Bibliografie

ACEMOGLU, Daron a James ROBINSON, 2013. Without Government the Market Fails and Fails Badly. *The Breakthrough Institute* [online]. [vid. 23. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/programs/economic-growth/without-government-the-market-fails-and-fails-badly>

ADAMS, Jonathan S., 2015. Killing in the Name of Conservation – Can Trophy Hunting Help Save Africa’s Wild? *Breakthrough Institute* [online] [vid. 26. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/issues/biodiversity/killing-in-the-name-of-conservation>

ALCOTT, Blake, 2005. Jevons’ paradox. *Ecological Economics* [online]. 7., roč. 54, č. 1, s. 9–21 [vid. 29. březen 2015]. ISSN 09218009. Dostupné z: doi:10.1016/j.ecolecon.2005.03.020

ANDERSON, Jon, 2010. From ‘zombies’ to ‘coyotes’: environmentalism where we are. *Environmental Politics* [online]. 11., roč. 19, č. 6, s. 973–991 [vid. 29. duben 2015]. ISSN 0964-4016, 1743-8934. Dostupné z: doi:10.1080/09644016.2010.518684

ANDERSON, T. L., 2015. Defining Ideas: Environmentalism for the Next Generation. *Property and Environment Research Center* [online] [vid. 13. březen 2015]. Dostupné z: <http://perc.org/articles/defining-ideas-environmentalism-next-generation>

ANDERSON, T. L. a Daniel BOTKIN, 2014. Fighting Western Fires With Economics. *The Property and Environment Research Center* [online] [vid. 15. březen 2015]. Dostupné z: <http://perc.org/articles/fighting-western-fires-economics>

ANDERSON, T. L. a Laura E. HUGGINS, 2008. *Greener than thou: are you really an environmentalist?*. B.m.: Hoover Press. 559.

ANDERSON, T. L. a Donald LEAL, 2001. *Free market environmentalism: Revised Edition*. New York, N.Y.: Palgrave. ISBN 9780312235031.

ANDERSON, T. L. a Shawn REGAN, 2011. *Shoot an Elephant, Save a Community* [online] [vid. 15. březen 2015]. Dostupné z: <http://perc.org/articles/shoot-elephant-save-community>

ASUFU-ADJAYE, John, Linus BLOMQUIST, Stewart BRAND, Barry BROOK, Ruth DEFRIES, Erle ELLIS, Christopher FOREMAN, David KEITH, Martin LEWIS, Ted NORDHAUS, Roger JR PIELKE, Rachel PRITZKER, Joyashree ROY, Mark SAGOFF, Michael SHELLENBERGER, Robert STONE a Peter TEAGUE, 2015. An Ecomodernist Manifesto. *An Ecomodernist Manifesto* [online]. Dostupné z: <http://www.ecomodernism.org/manifesto/>

AUSTIN, Andrew, 2002. Advancing accumulation and managing its discontents: the U.S. anti-environmental countermovement. *Sociological Spectrum* [online].

1., roč. 22, č. 1, s. 71–105 [vid. 27. listopad 2014]. ISSN 0273-2173. Dostupné z: doi:10.1080/027321701753284297

BARRY, John, 2005. Ecological modernization. In: John S DRYZEK a David SCHLOSBERG, ed. *Debating the Earth: the environmental politics reader*. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN 9780199276295.

BASKIN, Jeremy, 2015. Paradigm Dressed as Epoch: The Ideology of the Anthropocene. *Environmental Values* [online]. 1.2., roč. 24, č. 1, s. 9–29 [vid. 28. duben 2015]. ISSN 09632719, 17527015. doi:10.3197/096327115X14183182353746

BEDER, Sharon, 2001. Neoliberal Think Tanks and Free Market Environmentalism. *Environmental Politics* [online]. roč. Vol. 10, č. No. 2 [vid. 16. březen 2015]. ISSN 0964-4016. Dostupné z: <http://eds.a.ebscohost.com.ezproxy.muni.cz/eds/detail/detail?vid=3&sid=2e6b9692-b767-407a-9fe3-563f08ffba1e%40sessionmgr4004&hid=4202&bdata=JkF1dGhUeXBIPWlwLGNvb2tpZSx1aWQmbGFuZz1jcyZzaXRIPWVkcylsaXZlJnNjb3BIPXNpdGU%3d#db=eih&AN=5432195>

BINKA, Bohuslav, 2008. *Environmentální etika*. Svět environmentálních souvislostí. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 9788021045941.

BINKA, Bohuslav, 2009. *Zelený extremismus - Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4791-4.

BLACKWATER, Bill, 2012. The Denialism of Progressive Environmentalists. *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*. roč. 64, č. 2, s. 10–21. ISSN 00270520.

BLÜHDORN, I., 2011. The Politics of Unsustainability: COP15, Post-Ecologism, and the Ecological Paradox. *Organization & Environment* [online]. 1.3., roč. 24, č. 1, s. 34–53 [vid. 25. říjen 2014]. ISSN 1086-0266, 1552-7417. Dostupné z: doi:10.1177/1086026611402008

BOAS, Taylor C. a Jordan GANS-MORSE, 2009. Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development* [online]. 6., roč. 44, č. 2, s. 137–161 [vid. 28. prosinec 2014]. ISSN 0039-3606, 1936-6167. Dostupné z: doi:10.1007/s12116-009-9040-5

BRAND, Stewart, 2005. Environmental Heresies. *MIT Technology Review* [online] [vid. 11. listopad 2014]. Dostupné z: <http://www.technologyreview.com/featuredstory/404000/environmental-heresies/>

BREAKTHROUGHT INSTITUTE, 2015a. Breakthrough Generation. *Breakthrough Institute* [online] [vid. 25. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/generation>

BREAKTHROUGH INSTITUTE, 2015b. Our Mission. *Breakthrough Institute* [online] [vid. 25. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/about/mission/>

BRULLE, Robert, J. C. JENKINS a Riley DUNLAP, 2008. The Break Through Illusion: A Social Science Critique of Nordhaus and Shellenberger. In: Bill CHALOUPKA, Jay ODENBAUGH a Jim PROCTOR, ed. *Post Environmentalism: Debating and Extending the Death of Environmentalism Thesis* [online]. Cambridge MA: MIT Press. Dostupné z: http://www.pages.drexel.edu/~brullerj/SN_Critique.pdf

BUTTEL, F. H., 2000. Ecological modernization as social theory. *Geoforum* [online]. 2., roč. 31, č. 1, s. 57–65 [vid. 3. prosinec 2014]. ISSN 00167185. doi:10.1016/S0016-7185(99)00044-5

BUTTEL, Frederick H., 2003. Environmental Sociology and the Explanation of Environmental Reform. *Organization & Environment* [online]. 1.9., roč. 16, č. 3, s. 306–344 [vid. 12. duben 2015]. ISSN 00000000, 10860266. doi:10.1177/1086026603256279

CARTER, Neil, 2007. *The politics of the environment: ideas, activism, policy*. 2. ed. Cambridge: Cambridge Univ. Press. ISBN 9780521687454.

CAULFIELD, Philip, 2011. GoDaddy CEO Bob Parsons under fire for killing elephant on video; critics cry „snuff film“ (VIDEO). *Daily News* [online] [vid. 15. březen 2015]. Dostupné z: <http://www.nydailynews.com/news/national/godaddy-ceo-bob-parsons-fire-killing-elephant-video-critics-cry-snuff-film-video-article-1.119168>

DISMAN, Miroslav, 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-0139-7.

DOBSON, Andrew, 2000. *Green political thought*. 3. ed. London: Routledge. ISBN 0415222044 0415222036 0415222044.

DOKOUPIL, Ivo, 2011. Česká vesnice Svatá Helena je ohrožena výstavbou 21 větrných elektráren v bezprostředním okolí. *Prázdniny u krajanů* [online]. Dostupné z: http://www.banat.cz/vetrne_elektrarny.htm

DORSCH, Michael T., 2014. Economic Development and Determinants of Environmental Concern. *Social Science Quarterly* [online]. [vid. 22. únor 2015]. ISSN 00384941. doi:10.1111/ssqu.12071

DOUTHWAITE, Richard, 1999. *The Growth Illusion: how economic growth has enriched the few, impoverished the many, and endangered the planet*. Totnes: Green Books. ISBN 1870098765.

DRYZEK, John S, 2013. *The politics of the earth: environmental discourses*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780199696000.

- DUNLAP, R. E., 2006. Show Us the Data: The Questionable Empirical Foundations of „The Death of Environmentalism" Thesis. *Organization & Environment* [online]. 1.3., roč. 19, č. 1, s. 88–102 [vid. 22. říjen 2014]. ISSN 1086-0266. doi:10.1177/1086026605285590
- EGILSON, David, 2007. *Pražské prohlášení - 1. vydání: Přínos kvalitních environmentálních regulací pro konkurenceschopnost* [online]. 2007. B.m.: European Network of the Heads of Environment Protection Agencies. Dostupné z: http://epanet.pbe.eea.europa.eu/foI249409/our-publications/prague-statement-folder/prague_statement-cs.pdf
- ELLIS, Erle, 2012. The Planet of No Return: Human Resilience on an Artificial Earth. *Breakthrough Institute* [online]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/journal/past-issues/issue-2/the-planet-of-no-return>
- EUROBAROMETER, 2004. *Standard Eurobarometer 61: Public opinion in the European Union* [online]. 2004. B.m.: European Commission. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_en.pdf
- EUROBAROMETER, 2009. *Standard Eurobarometer 71: Public opinion in the European Union* [online]. září 2009. B.m.: European Commission. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_std_part1.pdf
- EUROBAROMETER, 2014. *Standard Eurobarometer 81: Public Opinion in the European Union* [online]. Spring 2014. B.m.: European Commission. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_first_en.pdf
- FEWELL, Brent, 2014. The New Face of Free Market Environmentalism. *Property and Environment Research Center* [online] [vid. 14. březen 2015]. Dostupné z: <http://perc.org/articles/new-face-free-market-environmentalism>
- FLORES, Marco, Kjeld NIELSEN a J. C. RIVEROS, ed., 2010. *WWF's Living Amazon Initiative*. Lima: WWF. ISBN 978-2-940443-25-3.
- FRAŇKOVÁ, Eva a Nad'a JOHANISOVÁ, 2013. Udržitelný nerůst. Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci? *Sociální studia* [online]. roč. 2013, č. 1, s. 13–34 [vid. 25. únor 2015]. ISSN 1214-813X. Dostupné z: <http://socestudia.fss.muni.cz/?q=content/udr%C5%BEiteln%C3%BD-ner%C5%AFst-nov%C3%BD-zast%C5%99e%C5%A1uj%C3%ADc%C3%AD-koncept-v-environment%C3%A1ln%C3%AD-argumentaci>
- GEISSLER, Hana a Magdalena MOURALOVÁ, 2011. Komparativní přístupy při zkoumání veřejných politik. In: *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, s. 170–194. ISBN 9788024618654 8024618656.
- HAJER, Maarten A, 1995. *The politics of environmental discourse ecological modernization and the policy process* [online]. Oxford; New York: Clarendon Press ; Oxford University Press [vid. 12. duben 2015]. ISBN 019829333X. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/id/10274625>

- HARDIN, Garret, 1968. The Tragedy of the Commons. *Science* [online]. roč. 162, č. 3859, s. 1243–1248 [vid. 13. březen 2015]. ISSN 0036-8075. doi:10.1126/science.162.3859.1243
- HAWKEN, Paul, Amory LOVINS a Hunter L. LOVINSOVÁ, 2003. *Přírodní kapitalismus: jak se rodí další průmyslová revoluce*. Edice Myšlenky. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-1078-3.
- CHRISTOFF, Peter, 1996. Ecological modernisation, ecological modernities. *Environmental Politics* [online]. 9., roč. 5, č. 3, s. 476–500 [vid. 13. duben 2015]. ISSN 0964-4016, 1743-8934. doi:10.1080/09644019608414283
- INGLEHART, Ronald F, 2008. Changing values among western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*. roč. 31, č. 1-2, s. 130–146.
- JACQUES, Peter J., Riley E. DUNLAP a Mark FREEMAN, 2008. The organisation of denial: Conservative think tanks and environmental scepticism. *Environmental Politics* [online]. 6., roč. 17, č. 3, s. 349–385 [vid. 26. listopad 2014]. ISSN 0964-4016, 1743-8934. doi:10.1080/09644010802055576
- JÄNICKE, Martin, 2000. Ecological modernization: innovation and diffusion of policy and technology. *Freie Universität Berlin: FFU-report 00-08* [online]. Dostupné z: http://edocs.fu-berlin.de/docs/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDOCS_derivate_000000001457/report_2000-08.pdf
- JOHANISOVÁ, Nad'a, 2014. *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly* [online]. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: http://humenv.fss.muni.cz/wp-content/uploads/Johanisov%C3%A1_Ekologick%C3%A1-ekonomie_ekniha.pdf
- KAIKA, Dimitra a Efthimios ZERVAS, 2013. The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory—Part A: Concept, causes and the CO2 emissions case. *Energy Policy* [online]. 11., roč. 62, s. 1392–1402 [vid. 15. květen 2015]. ISSN 03014215. doi:10.1016/j.enpol.2013.07.131
- KAREIVA, Peter, Robert LALASZ a Michelle MARVIER, 2012. Conservation in the Anthropocene – Beyond Solitude and Fragility. *Breakthrough Institute* [online] [vid. 25. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/journal/past-issues/issue-2/conservation-in-the-anthropocene>
- KEULARTZ, Jozef, 2015. Future Directions for Conservation. *Environmental Values* [online]. Dostupné z: <http://www.whpress.co.uk/EV/papers/Keulartz.pdf>
- KINGSNORTH, Paul, 2012. The new environmentalism: where men must act „as gods" to save the planet. *The Guardian* [online]. 1.8. [vid. 18. listopad 2014]. ISSN 0261-3077. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/01/neogreens-science-business-save-planet>

- KINGSNORTH, Paul, 2014. Rise of the Neo-greens. In: George WUERTHNER, Eileen CRIST a Tom BUTLER, ed. *Keeping the wild: against the domestication of earth* [online]. 2. vyd. San Francisco: Foundations for Deep Ecology [vid. 28. duben 2015]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.5822/978-1-61091-559-5>
- KLAUS, Václav, 2007. *Modrá, nikoli zelená planeta: Co je ohroženo: klima, nebo nesvoboda?*. 1. vyd. Praha: Dokořán. ISBN 9788073631529.
- KLOOR, Keith, 2012. The Great Schism in the Environmental Movement: Can modern greens loosen nature's grip on environmentalism? *Slate* [online] [vid. 28. duben 2015]. Dostupné z: http://www.slate.com/articles/health_and_science/science/2012/12/modern_green_movement_eco_pragmatists_are_challenging_traditional_environmentalists.single.html
- KLVAČ, Pavel, Antonín BUČEK a Jan LACINA, 2011. *Příroda a krajina v okolí Svaté Heleny*. Drnovice: Občanské sdružení Drnka. ISBN 9788090459113 8090459110.
- KOHÁK, Erazim, 2000. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 8085850869 9788085850864.
- KRECH, Shepard, John Robert MCNEILL a Carolyn MERCHANT, ed., 2004. *Encyclopedia of world environmental history: volume 1*. New York: Routledge. ISBN 0415937337.
- LIBROVÁ, Hana, 1994. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica : Hnutí DUHA. ISBN 8085368188.
- LIBROVÁ, Hana, 2003. *Vlažní a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu*. Brno: Doplněk. ISBN 8072391496.
- LIBROVÁ, Hana, 2013. Environmentálně orientované motivace a potenciál zklamání. *Sociologický časopis*. roč. 49, č. 1, s. 53–74.
- LIBROVÁ, Hana a Vojtěch PELIKÁN, 2015. Ethical motivations and the phenomenon of disappointment in two types of environmental movements. *Environmental Values* [online]. Dostupné z: <http://www.ericademon.co.uk/EV/papers/Librova.pdf>
- LOMBORG, Bjørn, 2006. *Skeptický ekolog: jaký je skutečný stav světa?*. Praha: Dokořán a Liberální institut. ISBN 8073630591.
- LOVINS, A. a L. H. LOVINS, 2005. A New Age of Resource Productivity. In: Robert L. OLSON a David REJESKI, ed. *Environmentalism & the technologies of tomorrow: shaping the next industrial revolution*. Washington: Island Press, s. 29–39. ISBN 155963765X.
- LOVINS, Amory, 2000. Natural capitalism: Markets make a good servant, a bad master and a worse religion. *Resurgence & Ecologist* [online]. č. 198. Dostupné z: <http://www.resurgence.org/magazine/article1806-natural-capitalism.html>

- LOVINS, Amory, 2007. *Imagine a World... Rocky Mountain Institute* [online]. Dostupné z: http://www.rmi.org/Knowledge-Center/Library/2007-09_ImagineAWorldText
- LOVINS, Amory, 2009a. *Four Nuclear Myths: A commentary on Stewart Brand's Whole Earth Discipline and on similar writings* [online]. 2009. B.m.: Rocky Mountain Institute. Dostupné z: http://www.rmi.org/Knowledge-Center/Library/2009-09_FourNuclearMyths
- LOVINS, Amory, 2014. Urgent Memo to Biotech Pioneers: Life Is More Than a DNA Sequence | Amory Lovins. *The World Post* [online] [vid. 1. duben 2015]. Dostupné z: http://www.huffingtonpost.com/amory-lovins/biotech-dna-life_b_4768488.html
- LOVINS, L Hunter, 2009b. Climate Capitalism: The Business Case for Climate Protection. *Pace Env'tl. L. Rev.* [online]. roč. 27, s. 735. Dostupné z: <http://digitalcommons.pace.edu/pelr/vol27/iss3/6/>
- LOVINS, L. Hunter, 2011. *Climate capitalism: Capitalism in the age of climate change*. 1st ed. New York: Hill and Wang. ISBN 9780809034734.
- LYNAS, Mark, 2011. *The god species: saving the planet in the age of humans*. Washington, D.C.: National Geographic. ISBN 9781426208911.
- LYNAS, Mark, 2012. Without nuclear, the battle against global warming is as good as lost. *The Guardian* [online]. 14.9. [vid. 10. listopad 2014]. ISSN 0261-3077. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/environment/2012/sep/14/nuclear-global-warming>
- MARRIS, Emma, 2013. *Rambunctious garden: saving nature in a post-wild world*. Paperback ed. New York: Bloomsbury. ISBN 9781608194544.
- MARRIS, Emma, Peter KAREIVA, Joseph MASCARO a Erle ELLIS, 2011. Hope in the Age of Man. *The New York Times* [online]. s. A39. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2011/12/08/opinion/the-age-of-man-is-not-a-disaster.html?_r=1
- MASLOW, Abraham Harold, 1943. A theory of human motivation. *Psychological review*. roč. 50, č. 4, s. 370.
- MCKIBBEN, Bill, 2003. *The End of Nature*. London: Bloomsbury. ISBN 0747561869.
- MEADOWS, Donella H., CLUB OF ROME a POTOMAC ASSOCIATES, ed., 1972. *The limits to growth: a report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. 2. ed. New York: Universe Books. ISBN 0876631650.
- MOL, A. P.J. a D. SONNENFELD, 2000. Ecological modernisation around the world: An introduction. *Environmental Politics* [online]. roč. 9, č. 1, s. 1–14 [vid. 3. prosinec 2014]. ISSN 0964-4016. doi:10.1080/09644010008414510

MOL, A. P. J, David Allan SONNENFELD a Gert SPAARGAREN, 2009a. *The ecological modernisation reader: environmental reform in theory and practice*. London; New York: Routledge. ISBN 9780415453707.

MOL, A. P. J a Gert SPAARGAREN, 2000. Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review. In: *Ecological modernisation around the world: perspectives and critical debates*. London; Portland, OR: Frank Cass. ISBN 0714650641.

MOL, Arthur P.J, 2000. The environmental movement in an era of ecological modernisation. *Geoforum* [online]. 2., roč. 31, č. 1, s. 45–56 [vid. 3. prosinec 2014]. ISSN 00167185. doi:10.1016/S0016-7185(99)00043-3

MOL, Arthur PJ a Martin JÄNICKE, 2009. The origins and theoretical foundations of ecological modernisation theory. In: *The Ecological Modernisation Reader. Environmental reform in theory and practice* [online]. London and New York: Routledge, s. 17–27. Dostupné z: http://www.esf.edu/es/sonnenfeld/reader_intro.htm

MOL, Arthur P.J a Gert SPAARGAREN, 1992. Sociology, environment, and modernity: Ecological modernization as a theory of social change. *Society & Natural Resources* [online]. 10., roč. 5, č. 4, s. 323–344 [vid. 13. duben 2015]. ISSN 0894-1920, 1521-0723. doi:10.1080/08941929209380797

MOL, Arthur PJ, Gert SPAARGAREN a David A SONNENFELD, 2009b. Ecological modernisation: Three decades of policy, practice and theoretical reflection. In: *The Ecological Modernisation Reader. Environmental reform in theory and practice* [online]. London and New York: Routledge, s. 3–14. Dostupné z: http://www.esf.edu/es/sonnenfeld/reader_intro.htm

MOLDAN, Bedřich, 2012. Meze růstu po 40 letech. *Sedmá generace* [online]. č. 3. ISSN 1212-0499. Dostupné z: <http://www.sedmagerace.cz/text/detail/meze-rustu-po-40-letech>

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2004. *The Death of Environmentalism: Global Warming Politics in a Post-Environmental World* [online]. Oakland: The Breakthrough Institute. Dostupné z: http://www.thebreakthrough.org/images/Death_of_Environmentalism.pdf

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2007. *Break through: the death of environmentalism and the politics of possibility*. New York, N.Y.: Houghton Mifflin Co. ISBN 9780618658251.

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2011a. *Love your monsters postenvironmentalism and the anthropocene*. United States: Breakthrough Institute. ISBN 9780615572208.

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2011b. The Long Death of Environmentalism. *The Breakthrough Institute* [online] [vid. 22. říjen 2014]. Dostupné z: http://thebreakthrough.org/archive/the_long_death_of_environmenta

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2012. Evolve: The Case for Modernization as the Road to Salvation. *Breakthrough Institute* [online]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/journal/past-issues/issue-2/evolve>

NORDHAUS, Ted a Michael SHELLENBERGER, 2013. Against Technology Tribalism – Why We Need Innovation to Make Energy Clean, Cheap and Reliable. *Breakthrough Institute* [online] [vid. 28. únor 2015]. Dostupné z: <http://thebreakthrough.org/index.php/voices/michael-shellenberger-and-ted-nordhaus/against-technology-tribalism>

OHARKOVÁ, Alena, 2011. *Teorie ekologické modernizace – fakta a souvislosti* [online]. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra sociální a kulturní ekologie. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/61089/>

PELIKÁN, Vojtěch, 2015. Environmentalismus je mrtev — at' žije neo-environmentalismus! *Sedmá generace* [online]. roč. 2015, č. 2. ISSN 1212-0499. Dostupné z: <http://sedmagenerace.cz/text/detail/environmentalismus-je-mrtev-at-zije-neoenvironmentalismus>

PERC, 2015. PERC History. *Property and Environment Research Center* [online] [vid. 11. březen 2015]. Dostupné z: <http://perc.org/about-perc/perc-history>

ROCKSTRÖM, Johan, Will STEFFEN, Kevin NOONE, Åsa PERSSON, F. Stuart CHAPIN, Eric F. LAMBIN, Timothy M. LENTON, Marten SCHEFFER, Carl FOLKE, Hans Joachim SCHELLNHUBER, Björn NYKVIST, Cynthia A. DE WIT, Terry HUGHES, Sander VAN DER LEEUW, Henning RODHE, Sverker SÖRLIN, Peter K. SNYDER, Robert COSTANZA, Uno SVEDIN, Malin FALKENMARK, Louise KARLBERG, Robert W. CORELL, Victoria J. FABRY, James HANSEN, Brian WALKER, Diana LIVERMAN, Katherine RICHARDSON, Paul CRUTZEN a Jonathan A. FOLEY, 2009. A safe operating space for humanity. *Nature* [online]. 24.9., roč. 461, č. 7263, s. 472–475 [vid. 28. únor 2015]. ISSN 0028-0836, 1476-4687. Dostupné z: doi:10.1038/461472a

SALZMAN, Lorna, 2008. Neo-liberals in green clothing: Nordhaus, Shellenberger and Rockefeller Philanthropy Advisors. *Culture Change* [online] [vid. 26. listopad 2014]. Dostupné z: <http://www.culturechange.org/cms/content/view/176/65/>

SCHWEICKART, David, 2009. Is Sustainable Capitalism an Oxymoron? *Perspectives on Global Development and Technology* [online]. 1.4., roč. 8, č. 2, s. 559–580 [vid. 1. duben 2015]. ISSN 1569-1500, 1569-1497. doi:10.1163/156914909X424033

SIMON, Julian L., 2006. *Největší bohatství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 8073250829.

SLAVÍKOVÁ, Lenka, 2008. *Komparace ekonomicko-teoretických přístupů k ochraně přírodních zdrojů ve vazbě na přírodní zdroj voda* [online]. Praha. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta,

Katedra institucionální ekonomie. Dostupné z:
http://www.ieep.cz/download/publikace/slavikova_disertace.pdf

SLAVÍKOVÁ, Lenka, Eliška VEJCHODSKÁ a Jan SLAVÍK, 2012. *Ekonomie životního prostředí - teorie a politika*. Praha: Alfa Nakladatelství. ISBN 9788087197455.

STEHLÍK, Jiří, 2006. Bude moci existovat přírodní kapitalismus? *Britské listy* [online] [vid. 1. duben 2015]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/27639.html>

TISDELL, Clem, 2001. Globalisation and sustainability: environmental Kuznets curve and the WTO. *Ecological Economics* [online]. 11., roč. 39, č. 2, s. 185–196 [vid. 27. duben 2015]. ISSN 09218009. doi:10.1016/S0921-8009(01)00234-8

TURNER, G, 2008. A comparison of The Limits to Growth with 30 years of reality. *Global Environmental Change* [online]. 8., roč. 18, č. 3, s. 397–411 [vid. 15. květen 2015]. ISSN 09593780. doi:10.1016/j.gloenvcha.2008.05.001

URBANOVÁ, Tereza a Josef ŠÍMA, 2004. *Tržní přístup k ochraně životního prostředí*. Praha: Oeconomica. ISBN 80-245-0766-8.

VISCONTI, Guido, 2014. Anthropocene: another academic invention? *Rendiconti Lincei* [online]. 9., roč. 25, č. 3, s. 381–392 [vid. 15. květen 2015]. ISSN 2037-4631, 1720-0776. doi:10.1007/s12210-014-0317-x

WALSH, Bryan, 2008. Ted Nordhaus and Michael Shellenberger - Heroes of the Environment 2008. *Time* [online] [vid. 25. duben 2015]. Dostupné z: http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1841778_1841779_1841804,00.html

WCED, 1987. *Report of the World Commission on environment and development:., our common future.* New York: WCED United Nations.

WEIZSÄCKER, Ernst Ulrich von, Amory B LOVINS a L. Hunter LOVINS, 1996. *Faktor čtyři: dvojnásobný blahobyť – poloviční spotřeba přírodních zdrojů : nová zpráva Římského klubu*. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita. ISBN 8085368854 9788085368857.

WUERTHNER, George, Eileen CRIST a Tom BUTLER, 2014. *Keeping the wild: against the domestication of earth* [online] [vid. 28. duben 2015]. ISBN 9781610915595. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.5822/978-1-61091-559-5>